

“TÜRKOLOJİDE ELEŞTİRİ SORUNLARI” ÜZERİNE

OSMAN FİKRİ SERTKAYA

Doğu Türkistan'ın Turfan ve havalisinde bulunup Almanya'ya getirilen Uygur, Brahmi, Mani ve Süryani harfli Türkçe metinler, 1929 yılından bu güne kadar bazan müstakil olarak, bazan da *Uigurica*, *Manichaica*, *Türkische Turfantexte* ve *Berliner Turfantexte* gibi başlıklar altında, seri olarak, yayımlanmıştır ve yayımlanmaktadır.

Almanya'da *Türkische Turfantexte* (Kısaltması : *TT*) başlığı altında, 1929-1959 yılları arasında 10 cilt olarak yayımlanan metinlerin bazıları, Türkiye'de Reşid Rahmeti Arat (*TT VIII*)¹, Mecdut Mansuroğlu (*TT VIII* ve *TT IX*)² ve Saadet Çağatay (*TT IX* ve *TT X*)³ tarafından Türk okuyucusuna tanıtılmıştır.

Turfan metinlerinin yayımlanması 12 yıllık bir aradan sonra Doğu Berlin'de bulunan Alman İlimler Akademisi tarafından *Berliner Turfantexte* (kısaltması *BT*) başlığı ile yeniden başlatıldı.

Bu yeni seri de Ali Fehmi Karamanlıoğlu (*BT I* ve *BT II*)⁴ ile Şinasi Tekin (*BT I*, *BT II* ve *BT III*)⁵ tarafından tanıtıldı.

¹ *TT VIII*'in tanıtması için bk. Reşid Rahmeti Arat, *Türkiyat Mecmuası*, XII, 1955, s. 15-22 (bir levha ile).

² *TT VIII*'in tanıtması için bk. Mecdut Mansuroğlu, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII/1-2, 1956, s. 133-135.

TT IX'un tanıtması için bk. Mecdut Mansuroğlu, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VIII, 1958, s. 139-140.

³ *TT IX*'un tanıtması için bk. Saadet Çağatay, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, 1960, s. 647-649.

TT X'un tanıtması için bk. Saadet Çağatay, *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi*, XVII/3-4, 1960, s. 651-654.

⁴ *BT I*'in tanıtması için bk. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII, 1977, s. 268-269.

BT II'nin tanıtması için bk. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII, 1977, s. 269-271.

⁵ *BT I*'in tanıtması için bk. Şinasi Tekin, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1975-1976*, s. 191-193.

BT II'nin tanıtması için bk. Şinasi Tekin, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1975-1976*, s. 193-196.

BT III'ün tanıtması için bk. Şinasi Tekin, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1975-1976*, s. 196-201.

Hocam Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun vefâtı üzerine *BT* serisini tanıtmayı kürsümüz/anabilim dalımız'da ben devam ettirmek istedim ve ilk olarak *BT III*'ü tanıttım⁶.

Benden sonra da Semih Tezcan *BT* serisinin V., VII. ve VIII. ciltlerini tanıttı⁷.

Son olarak ben, *Maitrisimit Nom Bitlig*'in neşri olan *BT IX/1-2*'yi tanıttım⁸.

Türk okuyucusu bu tanıtmaya yazıları ile adı geçen serilerde yayımlanan Uygur metinleri hakkında bilgi sahibi olmuştur.

Benim *BT III* tanıtmam *Türkiyat Mecmuası*'nın XIX. cildinde "Turfan metinleri ve yapılan yayımları" başlığı ile, 1979 yılında basıldı ve 1980 yılında da yayımlandı. Tanıtmam ben yurt dışında iken basıldığı için ben tashihini yapamadım. Bu yüzden dizildiği gibi basılan tek yazı benim makalem olmuştur. Ben ancak bir yanlış-doğru cedveli hazırladım ve *Türkiyat Mecmuası* ile ayrıbasımlarımın arasına bu düzeltme cedvelini koyabildim. Bu cedvel şudur :

⁶ *BT III*'ün tanıtması için bk. Osman F. Sertkaya, *Türkiyat Mecmuası*, XIX, 1980, s. 309-334.

⁷ *BT V*'in tanıtması için bk. Semih Tezcan, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1978-79*, 1981, s. 295-300.

BT VII'nin tanıtması için bk. Semih Tezcan, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1978-79*, 1981, s. 301-306.

BT VIII'in tanıtması için bk. Semih Tezcan, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1978-1979*, 1981, s. 307-313.

⁸ *BT IX/1-2*'nin tanıtması için bk. Osman F. Sertkaya, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1982-1983*, 1986, s. 253-280.

TÜRKİYAT MECMUASI'nın XIX. cildinin yanlış-doğru cedveli

Sahife	satır	yanlış	doğru
		a = aşağıdan y = yukarıdan	
VIII		Yukarıdan 5. satırı 3-4. satırın üstüne alınız.	
165	a 10	s. 175-180'de	s. 180-186'da
313	y 12	Prâvaranâ	Pravâranâ
314	a 14 üncü	satırı siliniz.	
315	a 8	f) $\dot{S} = z = j$	f) $\dot{S} = Z = j$
317	y 2	s. 223-284.	s. 223-284).
317	y 12	doğru	doğru
322	y 22	<i>buluup</i>	<i>bulup</i>
322	a 13	$\dot{S} = z = j$	$\dot{S} = Z = j$
323	y 2	<i>mošak</i>	<i>mošak</i>
323	y 3	$\dot{S} = z = j$	$\dot{S} = Z = j$
323	y 7	<i>aŠun/aŠun/aŠun</i>	<i>aZun/aŠun/AŠun</i>
323	a 17	manâlandırmalarda	mânâlandırmalarda
327	y 12	Ķāši*	Kāši*
327	a 1	Ķāši	Kāši
331	a 7	sonunda	noktaları sonunda ∴ ∴ noktaları
332	y 8.	satırı şu şekilde düzeltiniz :	
		<i>ka ∴ tãñgrim ∴ (1116) san-sız sa(k)ınç-sız kalp-lar-ta (1117) sansar-ta</i>	
332	a 7	ältë	ältë̄

Benim *BT* III tanıtımda ileri sürdüğüm görüşler sahanın ilgilileri arasında epeyi yankı uyandırdı ve çoğu da aynen kabul edilerek uygulandı ve uygulanmaktadır.

Hâl böyle iken, Ord. Prof. Dr. Gerhard Doerfer *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981*'de "Türkoloji'de eleştiri sorunları" başlıklı bir yazı yayımlayarak benim tanıtma yazımı cevaplandırmıştır. (Ankara 1983, s. 87-99).

Ben, Bay Doerfer'in bu yazısına *Türkiyat Mecmuası*'nın XX. cildinde cevap vermek isterdim. Fakat çeşitli sebepler yüzünden *Türkiyat Mecmuası*'nın yayını 1980'den beri yapılamadı. Bu yayım daha da gecikeceği için ben

Bay Doerfer'e *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1985'de cevap veriyorum.

Bay Doerfer yazısına şöyle başlıyor :

Türkiyat Mecmuası 19 (1980), s. 309-334'te Osman F. Sertkaya (aşağıda: S.), Semih Tezcan'ın (aşağıda : T.) "Das uigurische Insadi-Sūtra" (Berlin 1974) başlıklı çalışması üzerine bir eleştiri yayınladı. Başka eleştirmenler (bu arada Saadet Çağatay ve Şinasi Tekin) T.ın çalışmasını çok olumlu değerlendirmişken S. şöyle demektedir : "Insadi - Sūtra bir doktora tezi için biraz fazla yanlışlı ve bâzı izahlarda fazlaca fanteziye kaçılmış bir neşirdir". (Kitap içerisine ekli yapraktan ve önsözden açıkça anlaşıldığı üzere) T.ın çalışması benim denetimimde yapılmış olduğundan, Almanca deyişimle ben T.ın Doktorvater'i olduğumdan, bundan da öte bu çalışmayı yüksek bir notla (magna cum laude) değerlendirmiş olduğumdan dolayı S.ın eleştirisi beni de yakından ilgilendirmektedir. Elbette kişisel nedenlerle değil, fakat bu vesileyle Türkolojide eleştiri sorunları üzerine genel nitelikte bazı düşüncelerimi bildirmek olanağı ortaya çıktığı ve bunu gerekli gördüğüm için ben de açıklamada bulunmak istiyorum.

20 kadar noktada S. ayrıntılar üzerinde durarak T.ın çalışmasının değerini düşürmeye uğraşmıştır. Bu, (1121 satırlık Uygurca metin üzerine yapılmış) böyle güç bir çalışmaya göre yüksek bir sayı değildir. Böylece daha ilk bakışta S.ın eleştirisindeki abartma salt sayısal olarak bile kendini belli ediyor. Eleştiri konusu yapılan noktaları tek tek gözden geçirdiğimizde ise bunları şu beş katagoriye ayırıyoruz :

Cevabım :

Bay Doerfer'in benim hakkımda "Sertkaya 20 kadar noktada ayrıntılar üzerinde durarak Tezcan'ın çalışmasının değerini düşürmeye uğraşmıştır" hükmü gerçek değildir. Olamaz da. Ben, yazı hayatıma 1962 yılında başladım. Profesyonel olarak da 1966 yılından bu güne kadar yazdığım makalelerin hiç birinde bir meslekdaşımın eserinin değerini düşürmeye uğraşmadım ve çalışmadım. Kişinin çalışmasının değeri kendi işinde görülür. Benim, Çağatay'ın, Tekin'in ve diğerlerinin lafı ile Tezcan'ın çalışmasının ne değeri yükseltilir ne de düşürülür. Yani Ziya Paşa'nın dediği gibi :

âyinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz

Benim ayrıntılar üzerinde durmamın sebebi, Bay Doerfer'in iddia ettiği gibi Tezcan'ın çalışmasının değerini düşürmek gayesi için değil, Tezcan'ın tuttuğu ve Doktora babası (Doktorvater) olarak da Bay Doerfer'in desteklediği, hattâ yol gösterdiği inceleme metodunun yanlış olduğunun belirtilmesi, açığa çıkması içindir.

Keza, Bay Doerfer, 20 kadar nokta üzerinde durmamızı, 1121 satırlık Uygurca metnin hacmine göre, yüksek bir sayı kabul etmiyor ve "eleştiri-

rimizi” “sayısal olarak abartılmış” kabul ediyor. Bay Doerfer’e şunu söylemek isterim. Türkiyat Mecmuası’nda bu tanıtma için bana ancak 24 sahifelik, bir buçuk formalık, yer tanınmıştı. Ben de 26 sahifelik tanıtımda ancak madde başları üzerinde durdum. Ayrıca bu tanıtımda Tezcan’ın eserinin yanlış - doğru cetvelini vermeyi düşünmediğimi de belirtmek isterim. Bu konuda Bay Doerfer’e “her şeyi mi yazmalıydık?” diye soruyorum. “Evet” derse ben de tanıtıma devam edeceğim.

Bay Doerfer şöyle diyor :

1. S.nın haklı olduğu, T.in çalışmasını yazdığı sırada doğrusunu bulabileceği noktalar, yani T.in gerçek yanlışları. Bunlar : 319-322. s.larda gösterilen *taşdar* yerine *destâr*, 324. s.da gösterilen *taş-* yerine *tez-*, yine büyük bir olasılıkla *yol* yerine YWWL = ‘ırmak’ düzeltmeleridir.

Cevabım :

taş- yerine *tez-* okuyuşunda yanlış okuma Tezcan’a âit değildir. Bu yanlış Tezcan’ın hocası Saadet Çağatay’dan gelmektedir. Tezcan sadece hocasının yanlışını tekrarlamıştır o kadar. Ama meraklısı için Çağatay’ın bu yanlış okumayı nerelerde yaptığını burada belirtelim de başkaları da Tezcan gibi bu yanlış okumayı tekrar etmesinler.

Küü Tav adlı bir Vali, Kızının düğünü münasebeti ile bir ziyâfet verir ve bunun için de öküz, koyun, domuz, kaz, ördek vs gibi yüzlerce hayvanı kestirir. Ziyâfetten 10 gün sonra *Küü Tav* hastalanır ve ölür. Ölüler âleminde cinler ona, hayatta iken canlıları öldürttüğü için, işkence ederler ve bu işkenceden de ancak budizmin esaslarını öğreten bir kitabı (Altun Yaruk) yazdırırsa kurtulacağını söylerler. *Küü Tav* bu şartı kabul eder ve tekrar canlanır. *Küü Tav*’ın ölümünden üç gün sonra dirilmesi metinde şöyle anlatılır. *Küü Tav* ölmüştür, yakınları da onun ölüsü başında ağlayıp sızlamaktadırlar. Böylece üç gün geçer dördüncü gün *Küü Tav* dirilir : “. . . ol beg tirilip kelip örü olurup aş içkü kıltı. anı körüp, kamağ ka-sı kadası başlap, kim ol töröte yigılmış neçe kişiler erti erser, olar barça korkup belinglep ırak taşdılar kaçtılar. olarning taşmışın körüp, ol küü tav atl(ı)ğ beg örtü olarnı okıyu inçe tip tidi (Dr. Saadet Ş. Çağatay, *Altun Yaruktan İki Parça*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No 46, Ankara 1945, s. 5). S. Çağatay’ın burada *kıltı*, *kadası*, *taşdılar*, *taşmışın*, *örtü* okuyuşları *koltı*, *kadaşı*, *tezdiler*, *tezmişin* ve *ötrü* şekillerinde düzeltilmelidir. Metnin doğrusu şöyledir :

“. . . ol beg tirilip kelip örü olurup aş içkü koltı. anı körüp, kamağ ka-sı kadaşı başlap, kim ol töröte yigılmış neçe kişiler erti erser, olar barça korkup belinğlep ırak tezdiler kaçtılar. olarnıñ tezmişin körüp, ol küü tav atl(ı)ğ beg ötrü olarnı okıyu inçe tip tidi (. . . o bey dirilip gelip, doğrulup yiyecek içecek istedi. Onu görerek, bütün yakınlarından başlayarak, o törende toplanmış ne kadar

insan varsa, onların hepsi korkup uzağa kaçtılar. Onların kaçtığını görerek, o *Küü Tav* adlı bey onları çağırarak şöyle dedi).

Bay Doerfer Şöyle diyor:

2. T.ın yorumunun yanlış olduğu, ancak yanlış yoruma çalışmanın yapıldığı sırada bilimsel araştırmaların yeterince ilerlememiş olmasının yol açtığı noktalar. Başka bir deyişle bugün bilinen gereçlerin o sırada T.ın elinde bulunmayışı yüzünden yapılmış yanlışlar. Bu gibi durumları eleştiri konusu yapmak doğru bir davranış değildir : Her araştırmacı yalnız elinde bulunan gereçler üzerinde çalışabilir. Örneklersek, *atak-tı* bugün, 1975'te yayınlanmış okunaklı bir yazmaya göre *adağ-takı* okunabilmektedir, – fakat bu T.ın metninde bulunmuyordu. Buna benzer veriler şunlardır : 316. s. ve dev. *arhat* 1975 ve 1978'te yapılmış araştırmalardan bilinmektedir), 317. s. *ıyat* (1976'da yayınlanmış bir metinden bilinmektedir).

Cevabım:

Bay Doerfer prensip itibarı ile haklı görünmekle birlikte verdiği örnekler eksiktir. Meselâ Tezcan ve Doerfer'in *aş-* okuyuşları, onlardan önce *as-* olarak, doğru şekli ile okunmuştu. *as-* ve bunun gibi olan diğer örnekler için aşağıya bk.

Bay Doerfer şöyle diyor :

3. Birçok noktada S. dizgi yanlışlarını ya da T.ın metni biraz değişik biçimde Almancaya çevirmiş olmasını sanki T. esasa ilişkin yanlışlar yapmış, metni anlamamış gibi ele almıştır (325. s. “Metni anlayamamaktan doğan... yanlışları”). Bu da doğru bir davranış değildir. Örnekler : 314 s.da *m(a)hamat* (dizinde böyle) uzun uzadıya eleştirilmiştir. Oysa bu apaçık ve basit bir dizgi yanlıştır (doğru yazılış T.ın metninde bulunmaktadır). 315. s. da T.ın aynı sözcüğü bir yerde *-d-*, başka bir yerde de *-t-* ile yazmış olması eleştirilmiştir; oysa burada d'nin (yani yazımda *-d-*, söyleyişte *-t-*) kastedilmiş olduğu açıkça belli olmaktadır. S.ın bu davranışı, hele kendi eleştiri yazısında da dizgi yanlışlarının eksik olmadığı göz önünde tutulunca büsbütün yakışıksız kaçmaktadır. 325. s.da öne sürüldüğüne göre T. *et'özin* biçimini araç durumu olarak yanlış anlamıştır, gerçekte bu 3. kişi iyelik ekinin belirtme durumudur. Ancak, dizine bakınca T.ın metnin bu kısmını pekala doğru anladığı ve *et'özin* biçimini belirtme durumu olarak gösterdiği görülüyor; T. yalnızca biraz serbest bir çeviri vermiştir. S.ın burada önerdiği çeviri ‘die Götter beugten ihren Körper’ (Tanrılar kendi vücudunu bükerek) Almandaca son derece biçimsiz bir söyleyiştir, T.ın seçtiği çeviri ise daha zariftir. 325. s.da eleştirilen *tegzintür-* (T.ın dizininde doğru olarak ‘umkreisen lassen’) de buna benzer bir noktadır. 322 s. ve dev.da eleştiri konusu edilen “*moşak*” = *mozak* için T. bir alıntı yaparak doğru olan *mojak* biçimini göz-termiştir, (S.ın gözünden kaçmış).

Cevabım :

Bay Doerfer Tezcan'ın transkripsiyonlarındaki tutarsızlığını ve kararsızlığını “dizgi yanlışı”, Tezcan'ın metni yanlış anlamaktan kaynaklanan yanlış Almanca tercümelerini de “biraz değişik bir biçimde Almancaya çevirmiş olmak” veya “biraz serbest bir çeviri” cümleleri ile kamufle etmeye çalışıyor. Şimdi örneklere bakalım.

Bay Doerfer *m(a)hamat* kelimesini örnek veriyor. Biz bu konuda daha önce şunları söylemiştik. “Nâşir ise İnsadi Sûtra'da ses karşılıklarını esas almaktan ziyâde imlâyı esas alan bir transkripsiyon sistemini kabul etmiş, böylece kelimeler Uygur alfabesinin az sayıdaki işâretlerine bağlı olarak transkripsiyonlanmıştır. Meselâ, yukarıda zikrettiğimiz *Muhammed* kelimesi nâşir tarafından metinde *m(a)h(a)mat* şeklinde Glossar'da ise *m(a)hamat* şeklinde transkripsiyonlanmış. Metin ile Glossarda yapılan transkripsiyonda bir birlik yoktur. Metne göre kelimedeki ikinci ünlü yazılmamıştır. Glossar'a göre ise ikinci ünlü yazılmıştır. Bunlardan hangisi doğrudur? Ayrıca son ses aslen *d* olduğuna göre bu sesin altına bir nokta koyarak *-t* okunmak gerekmez miydi?”. Şimdi Bay Doerfer'e göre “dizgi yanlışı” olan diğer örneklerle bakalım.

Metin ve sözlükte aynı dip notunda değişik okunan kelimeler

<i>angıd</i> (224)	<i>angıt</i>
<i>pırsançı</i> (236)	<i>pırsançı</i>
<i>mahişvar</i> (283)	<i>mahişvar</i>
<i>şakar-ı</i> (721)	<i>şakar-i</i>
<i>sarasvadi</i> (724)	<i>sarasvadi</i>
<i>apıdatan</i> (1027)	<i>apidatan</i>
<i>şırabapaşi</i> (1118)	<i>şırababaşi</i>

Metinde değişik dip notu ile sözlükte aynı okunan kelimeler.

<i>apsarı</i> (331)	<i>apsari</i>
<i>tudagun</i> (434)	<i>tudagun</i>

Metin ve tercümede aynı dip notu ve sözlükte ayrı okunan kelime.

<i>kör lik</i> (948)	<i>kür lik</i>
----------------------	----------------

Metinde, dip notunda ve sözlükte değişik okunan kelimeler.

<i>tigird</i> (233)	<i>tikirt</i>	<i>tikird</i>
<i>oñar</i> (859)	<i>onar</i>	<i>ônar</i>
<i>viraykut</i> (1113)	<i>viraykut</i>	<i>viraykit</i>

Ben yukarıdaki üç grupta sadece bir kaç kelimenin okunuşlarını örnek olarak verdim. Metinde bunlara benzer daha bir çok kelime bulunduğundan bu gibi örnekleri artırmak dâimâ mümkündür. Şimdi soruyorum. Bu okuyuşlar “dizgi yanlışı mıdır?”. Dizgi yanlışı ise hangisi veya hangileri dizgi yan-

lışıdır? Bay Doerfer lütfen kabul etsin ki bunlar transkripsiyon sisteminden gelen tutarsızlıklar ve kararsızlıklardır.

Keza, 986–987. satırlarda geçen bir cümledeki *t(ä)ngri-lär ängitü ät'özin* (“Tanrılar eğilmiş vücutlar ile”) ibâresinin metinde enstrümental hâli ile anlaşıldığını, buna karşılık aynı ekin sözlükte akkuzatif hâl ile gösterildiğini söylemiştik.

Bay Doerfer ise metindeki enstrümental hâlinin yanlış, fakat sözlükteki akkuzatif hâlin doğru olduğunu söylüyor. Ben sadece BT XIII'deki 25 numaralı metnin 10. satırının Peter Zieme tarafından *ängidä ät'özin* transkripsiyonlanıp “Uns mit dem Körper verbeugend [kendi vücudumuz ile eğilerek]” şeklinde, *ät'özin* kelimesini “mit dem Körper” olarak tercüme ettiğini zikrediyor ve kararı okuyucuya bırakıyorum.

Ayrıca benim Almancada kullandığım “Die ... Götter beugten ihren Körper” tercümesi de Bay Doerfer'e göre “son derece biçimsiz bir söyleyişmiş”. Benim bu cümlede kullandığım *beugten* fiilini, Zieme BT XIII'ün sözlüğünde aynen “*ängidä gebeugt* (202b)”, metinde ise “*verbeugend* (s. 135)” şeklinde kullanmıştır. Ne diyeyim. Demek Zieme de Almancayı son derece biçimsiz söylüyor!

Bu bölümde Bay Doerfer'in söylediği son satırlar da maalesef gerçek değildir. Biz tanıtımızın 322–323 sayfelerinde şöyle demişiz: “Metinde MWŠ'K transliterasyonu ile geçen kelime *moşak* şeklinde transkripsiyonlanmış. Yani aslî ses olarak *ş (=z)* kabul edilmiş. Halbuki bu kelimedeki aslî ses *j (=ž)* olduğuna göre; doğru transkripsiyonun *moşak* değil *možak* karşılığında *moşak* şeklinde yapılması gerekirdi”.

Bay Doerfer ise Tezcan'ın bir alıntı yaparak doğru olan *mojak* biçimini gösterdiğini ve bunun da benim gözümünden kaçtığını söylüyor. Doerfer'in bu satırları için söylenecek tek söz ancak Osmanlı Türkçesindeki “mugalata” kelimesidir.

mojak kelimesi BT III'de sadece 1027. satırda *moşak* şeklinde geçer. 1027. satırın dip notunda bu kelime için “*moşak* (Sogd. *mwčk* “(manich.) “Erzbischof”, s. ATG 319 [*moşak* —Sogdça *mwčk*” (manice Başpiskopos”, bk. Alttürkische Grammatik 319” açıklaması var.

Yani ne metnin transkripsiyonunda ne de ilgili dip notunda doğru şekil olan *moşak* transkripsiyonu yok. Bay Doerfer'in kastedtiği “alıntı” ise her halde “bk. ATG 319” göndermesi olmalı. Biz de ATG 319'u önce § 319 olarak baktık. Bir şey göremedik. Sonra sahife 319 olarak baktık yine bir şey göremedik. Çünkü ATG sahife 319'da *mojak* kelimesi yok. *alko*'dan *anta*'ya kadar *a* harfi ile başlayan kelimeler var. Alttürkische Grammatik § 319'da ise *börü* edatı işlenmiş ve verilen örneklerde de *mojak* kelimesi geçmiyor.

Sevabına bu “alıntı”yı da tashih edelim. Doğrusu ATG 347b olacaktır ve aynen şöyle geçer: “*mozag, mozak* sogd. *mōcak* (*mwčk*) buddh. : Lehrer; manich. : Erzbischof II bud. : hoca; manich. : Başpiskopos”.

Biz üşenmedik Tezcan'ın “Glossar”ına da baktık. Metinde ve dip notunda *moşak* transkripsiyonlarının kelime BT III'ün Glossar'ında “*moşak* < sogd. *mwč'k* “Erzbischoff”; apıdağan *moşak* marixasy-a 1027 [*moşak* < Sogdça *mwč'k* “Başpiskopos”; apıdağan *moşak* marihasy-a 1027]” şeklinde geçiyor.

Kısacası metnin transkripsiyonunda, dip notunda ve “Glossar”ında kelime yanlış okunuyor. Bu yanlış okuma, dip notunda ATG'de yanlış yere gönderiliyor. Doğrusunun da bu gönderilmede olduğu Bay Doerfer tarafından iddia ediliyor.

Metinde *mojak* kelimesi ile ilgili başka bir not olmadığına göre “Sertkaya'nın gözünden kaçan alıntı” nerededir? Bay Doerfer bu alıntının yerini zikretsin de öğrenelim. Ayrıca dip notunda *mwčk* ile Glossar'daki *mwč'k* şekilleri de BT III'ü hazırlayanın dikkat derecesini göstermiyor mu? Bu iki Sogdça aslı şeklin hangisi doğrudur? Okuyucu doğru şekli bulmak için fal mı baktıracaktır?

Son olarak *mojak* kelimesinin BT III'de geçen şeklinin Peter Zieme tarafından *moşak* şeklinde transkripsiyonlandığını da belirtelim. (Bk. Peter Zieme, “Ein uigurisches Familienregister aus Turfan”, *Altorientalische Forschungen*, IX, Berlin 1982, s. 267.

Buraya kadar Bay Doerfer'in üç kategorideki görüşlerinin hepsini cevaplandırdığımı zannediyorum. Gelelim dördüncü kategorideki görüşlerine :

Bay Doerfer şöyle diyor :

4. Hiç de S.nın gösterdiği kadar kesin olmayan, tartışmalı noktalar da vardır. 317. s. : *tüke-* mi, yoksa *tük(e)n-* mi okumak gerektiği bir bakıma metnin eksikliği ile ilgili olabilir. Türk dillerini gözden geçirdiğimizde *tüke-* biçiminin daha eski olduğunu görmekteyiz (bugün bu biçim Yeni Uygur ve Özbek yazı dillerinde bulunmaktadır); eski kaynaklardaki bu biçim Tefsir/Borovkov'a kadar bilinmektedir. [A.K. Borovkov : *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.*, Moskva 1963. Burada *ulus* gibi Mongolca ödünçlemeler bulunduğu göre bu tefsir yaklaşık 14. yüzyılda (veya biraz daha geç bir dönemde) yazılmış olmalıdır, (başka belirtiler de bu tarihlendirmeyi desteklemektedir).] Aynı kaynakta bu biçim yanında *tüken-* (“*tügen-*”) de ortaya çıkmaktadır, bu Çağatayca ve Kıpçakçada da bilinen bir biçimdir. Ben S.nın okuyuşuna eğilim gösteriyorum, ancak bunun kesin olduğunu söyleyemem.

Cevabım :

Ben ilk yazımda şöyle söylemişim :

“*ü* sesinin *n* şeklinde transkripsiyonlanması :

Yine 140–141. satırlardaki (140) *ay Alkınmaz-lar tük(ü)nmaz-lär kıl-muş* (141) *ayığ kılınç-lığ-lar* cümlesinde nâşirin *n* okuduğu ses, eksik olduğunu

zannettiği *ä* sesi olmalı. Bizce ibâredeki doğru şekil *alkınmaz-lar tükümüz-lär'*dir. (Hend. olarak *alkın- tükä-*)." .

Bay Doerfer'in de benim okuyuşuma "eğilim" gösterdiği, *tük(ä)n-* yerine *tükä-* okuyuşum, bu metnin 13. asır civarında kaleme alındığı şeklindeki görüşümü kuvvetlendirmiyor mu?

Bay Doerfer şöyle diyor :

318. s. : T.in *eltinser özüümüz* 'wenn unser Leben fortdauert' (hayatımız sürdüğünde) biçimindeki çevrisi korunabilir. Kuşkusuz *eltin-* başka yerlerde geçişli eylem olarak bulunmaktadır. Ancak bu biçim aslında dönüşlü, yani geçişsiz eylem olarak da yorumlanabilir. Niçin bu eylem iki anlamlı olmasın? Ve yalın durumda bulunan *özüümüz* nasıl açıklanabilir? S.nın "Herhalde müstensih burada akkuzativ ekini yazmayı unutmuş olmalı" biçimindeki sanısı doyurucu değildir. Hocam Richard Hartmann'ın her zaman söylemiş olduğu gibi "Die Konjektur ist die ultima ratio des Philologen" (Tahminde bulunmak filologun en son çaresidir). İstinsah yanlışları bulunduğu kabul edilerek her şey "açıklanabilir", (yani hiçbir şey açıklanamaz).

Cevabım :

Tezcan 1103.-1105. satırları şöyle transkripsiyonluyor :

eldinsär ança-ta öşümüz
edimiz egämiz oğul elig
edäläyü (?) alıp biz kulud-larig
iç ordoğuz-ta ördir . .

Önce, ilk üç satırın *e-* ile okunan ilk kelimeleri olan *eldinsär*, *edimiz* ve *edäläyü (?)* ile *egämiz ve elig* kelimelerinin *i-* ile okunması gerektiğini belirtelim. İlk kelimeleri *i-* yerine *e-* ile okuyan, baş kafiye sistemini tahrip etmiş olur. Ayrıca, ilk satırda *ança-ta* okunan kelime *näcä-tä*, son satırda *iç* okunan kelime *inçe*, *ördir* okunan kelime ise *ornatıng* şekillerinde düzeltilmelidir. Metni bir de biz transkripsiyonlayalım.

iltinser neçe-te özüümüz<-üg>
idimiz igemiz oğul ilig
idel(e)yü alıp biz kulut-larig
inçe ordoğuz-ta ornatıng . .

i- baş kafiyesi ve *-ğ/-g* son kafiyesi ile yazılmış olan bu dörtlüğü normal cümle hâline getirelim.

İdimiz - igemiz Oğul İlig, özüümüz<-üg> neçete iltinser,
biz kulut-larig, ideleyü alıp, inçe ordoğuz-ta ornatıng.

Bu cümle "neçe . . . -sar/-ser, ança . . ." kalıbı ile yapılmış olan bir "şartlı birleşik cümle"dir. Benzer örnekleri zikrederim.

- a) *neçete* birök yoğadtursar,
menli kişili sakınçığ
ançata timin bilgülük ol
çıkoğ şınşı açari tip (BT, I, s. 29, str. 224–226).
- b) *neçe* yögürür erti, *ança* kısar yarsıyur erti (M. I, 7/12–13).
- c) bolsar *neçe*, *ança* sanlıg (= *neçe* bolsar, *ança* sanlıg)
“ne kadar ise, o kadar sayıda” (ETŞ, 138/12).
- ç) avçı *neçe* al bilse,
adıg *ança* yol bilür (Atasözü, DLT)
- d) Peygamber ‘as aydı : Tamuğ içinde bir ögür halâyık-nı körer-men.
Ferîştereler otdın sındu birle ol halâyıklarınğ tillerini keserler,
Ol tiller büter. Yana keserler, yana büter. *Neçe* kesseler, *ança*
büte turur (Nehcü’l-feradis, s. 49)
- e) *ne(yi)* ekersen *onu* biçersin (Atasözü, Türkiye Türkçesi).

Dörtlükte cümlelerin “*neçe* ... –*ser*, *ança* ...” yerine “*neçe* ... –*ser*,
inçe ...” şeklinde geçmesinin sebebi, *inçe* kelimesinin baş kafiye olarak,
ilk üç mısranın ilk kelimeleri olan *iltinser*/*idimiz*/*ideleyü* kelimeleri ile aynı
sesle başlamak mecburiyetinden gelmektedir.

Bu kadar açıklamadan sonra artık Bay Doerfer’i cevaplayalım.

“T.in *eltinser* özümüz ‘wenn unser Leben fortdauert’ (hayatımız sür-
düğünde) biçimindeki tercümesi korunabilir.”.

Korunamaz Bay Doerfer. Korursanız cümlelerin mânâsını kaybedersiniz.

“Kuşkusuz *eltin-* başka yerlerde geçişli eylem olarak bulunmaktadır”.

Her yerde Bay Doerfer. Her yerde.

“Niçin bu eylem iki anlamlı olmasın?”.

Niçin bu eylem iki anlamlı olsun Bay Doerfer?

“Ve yalnız durumda bulunan *özümüz* nasıl açıklanabilir? S.nın “Her-
herhalde müstensih burada akkuzativ ekini yazmayı unutmuş olmalı” biçimindeki sanısı doyurucu değildir”.

Doyurucudur Bay Doerfer ama sadece eski Türkçe metinleri iyi anla-
yanlar için. Sizin de malumunuzdur ki akkuzativ eki bir isimde yazılmaya-
bilir. Eğer fiil geçişli ise, nesne, ekli olsun veya eksiz olsun, dâimâ akkuzativ
hâlde bulunmayacak mıdır? Dolayısıyla Sizin “yalın” durumda zannettiğiniz
özümüz, burada şekil bakımından değil, anlam bakımından, “yalın” durumda
olmayıp “akkuzativ” yani “eksiz akkuzativ” durumundadır. Ayrıca ben,
müstensihin başka yerlerde de akkuzativ ekini yazmayı unuttuğunu ve
metne satır üstünde ilâve yaptığını belirtmiştim. Dikkatinizden kaçmış
olmalı Bay Doerfer.

Hülâsâ, hocanız Richard Hartmann’ın her zaman söylemiş olduğu,
fakat Sizin anlayamadığınız, “Die Konjektur ist die ultima ratio des Phi-
lologen (Tahminde bulunmak filoloğun son çaresidir). İstinsah yanlışları

bulunduğu kabul edilerek her şey “açıklanabilir” cümlesi de bu yüzden biraz havada kalmakta, hattâ boşlukta yüzmektedir.

Bay Doerfer şöyle diyor :

Buna benzer eleştiri noktaları : 318. s. ve dev. (*çın? çak*), 323. s. (*kişi? kisi?* – böyle geç bir metinde bence *kişi*’nin geçmesi daha akla yakındır, üstelik *kişi* ‘kadın’ anlamına değil, ‘karı, eş’ anlamına gelir, burada bir başpiskoposun 100 karısı olduğu söylenmiyor ya?),

Cevabım:

A) *çak* yerine niçin *çın* okunmalı.

Tezcan, İnsadi - Sûtra’nın 26. satırında *bitidim çın ol tep* (o gerçektir diye yazdım) şeklinde okuyup mânâlandırıldığı *çın* “doğru, gerçek” kelimesini, on satır aşağıda, 36. satırda *çın* yerine *çak* okuyarak, *çak bitidim okıgu ol* transkripsiyonunu yapmıştı.

Ben *çak* yerine *çın* okumak gerektiğini ve bunun sebeplerini, ilk yazımın 318.-319. sahifelerinde gâyet geniş bir şekilde yazdığım için o satırları buraya iktibas etmiyor, ancak yeni örneklerle ilk görüşümü tevsik etmek istiyorum.

a) Peter Zieme, “Uigurische Pachturkunde” (*Altorientalische Forschungen*, VII (1980)) adlı makalesinin 222. sahifesindeki 139 numaralı dip notunda U. 5887 (T III M 246)’de kayıtlı, yayımlanmamış bir Uygur harfli belgedeki bir satırı şöyle okuyor ve tercüme ediyor : [Name?] *bitidim çın’ol tip*” [ich?] habe geschrieben, sagend, das ist wahr (ben o gerçektir, diye yazdım).

b) T III T M 117 (219/71) numarada kayıtlı yayımlanmamış Uygur harfli belgenin dördüncü satırında şu cümle yazılı : *Taytso Şila bit(i)dim çı[n ol ti]p*.

c) 269 numarada kayıtlı yayımlanmamış Uygur harfli bir belgenin dördüncü satırında şu cümle yazılı : *bitidim çın’ol*.

ç) T III M 221 (206/58) numaraya kayıtlı yayımlanmamış Uygur harfli bir belgenin ikinci satırında şu cümle yazılı : ... *bitiyü tegindim. bitidim çın*.

d) Peter Zieme tarafından *AoF* VII (1980), s. 235’de yayımlanan U. 5279 (TM 73)’da kayıtlı Uygur harfli bir belgenin 8.-9. satırlarında şu cümle yazılı : *m(e)n özüm bitidim çın*.

Bu gibi örnekleri çoğaltmam mümkündür. Türkçe metinlerde *çak bitidim* şeklinin başka hiç bir yerde görülmemesine karşılık *çın biti*– “doğru yazmak, gerçek yazmak” fiilinin her yerde kullanıldığı bilinmektedir. Üstelik bu fiilden *çın bitig* “gerçek senet, esas senet” şeklinde Uygur hukuk belgelerinde oldukça sık geçen bir başka kelime de türetilmiştir. Yine *çak biti*– yerine Türkçede kullanılan şeklin ancak *bitig biti*– şeklinde olacağı açıktır.

Bu konuda bir örnek vermek isterim. 116/031 numaraya kayıtlı yayımlanmamış Uygur harfli bir belgenin 7.-8. satırlarında şu cümle yazılıdır : ... *tip tamğ-a basıp biñig biñidimiz.*

Keza *çın* kelimesi Türkçede yalnız *biti-* fiili ile değil, *ay-*; *ayd-* ve *di-/de-* gibi başka fiiller ile de kullanılır.

çın aydınğ “You told the truth”⁹.

*çın ay-/çın ayt-*¹⁰.

Anadolu’dan ise sadece Kadı Burhaneddin Divanı’ndan iki örnek vermekle iktifâ ediyorum.

12. gazelde “*çın ayd-* “doğru söylemek, doğru konuşmak”

*çın aydalum saçı çni sevdâya saldı bini
sebeb nedür ‘acabâ ki cezâya saldı bini*

“Doğru söyleyelim (doğrusunu konuşalım). Saçının bükümünü beni hatâya saldı (bana hata ettirdi).

Acabâ beni cezâyâ salmasının sebebi nedir?”.

598. gazelde “*çın di-* “doğru demek, doğru söylemek”.

*çın diyelim saçuñ-ile düşdi hatâya gözlerüm
câdû saçuñ çni-y-ile düşdi hatâya gözlerüm*

“Doğruyu söyleyelim. Gözlerim hatâyâ saçın yüzünden düştü. Gözlerim hatâyâ (senin) câdû saçlarının kıvrımı ile düştü”.

Daha önce yapılan geniş açıklamalardan ve verdiğim bu kadar örnekten sonra Bay Doerfer *çın* yerine hâlâ *çak* okuyuşunu savunmak isterse, bu onun bileceği bir şeydir.

B) *kişi* “şahıs, kişi” ile *kisi* “kadın; zevce” nasıl ayırdedilmeli.

Tezcan, 1027.-1030. satırları şöyle transkripsiyonluyor :

*apığatan moşak marihasy-a
anıñg yuz kişisi koşdiranç
apığ äv-lärtü solanıp
ata-ları ölmüş-täki-çü sığdaşgay*

Şu şekilde de Almanca’ya tercüme ediyor.

“Der Erzbischof (Hend. *Manichaeus?*),
seine hundert Anhänger und *Qoşdiranç* (die Oberen?)
werden in Häusern und Einzäunungen gefesselt und
werden weinen, als ob ihre Väter gestorben seien”.

Ben bu dörtlükte *moşak*, *kişi*, *koşdiranç* ve *apığ* kelimelerinin yanlış transkripsiyonlandığını ve *solan-* fiilinin yanlış mânâlandırıldığını söyleyerek *kişi* transkripsiyonlanan kelimenin kendisinden sonra gelen kelimedeki Sogd-

⁹ R. Dankoff, *Compendium of the Turkic Dialects* (Dîwân Lugât at-Turk), Part I, s. 268.

¹⁰ (*İbn Mühennâ*, Melioranskiy, 28/1, K. Rifat, 111).

ça müennes (femininum) eki olan *-anç* ekine dayanılarak *kisi* okuması ve “kadın”, dolayısıyla “zevce” şeklinde mânalandırılması daha doğru olmaz mı? diye, teklif olarak, sormuştum.

Benim bu teklifime karşı Bay Doerfer şöyle diyor :

(*kişi? kisi?* - böyle geç bir metinde bence *kişi*'nin geçmesi daha akla yakındır, üstelik *kisi* ‘kadın’ anlamına değil ‘karı, eş’ anlamına gelir. Burada bir başpiskoposun 100 karısı olduğu söylenmiyor ya?).

Cevabım :

Eski Türkçe devresinde birbirine ses bakımından da yakın olan iki ayrı kelime vardır. Bunlardan birisi bu gün hâlen Türkiye Türkçesinde de kullanılan *kişi* “kişi, şahıs, insan, ferd” kelimesidir. Vefat eden bir erkeğin veya kadının cenaze namazı “er kişi” niyyetine veya “hatun kişi” niyyetine denilerek kılınır.¹¹

Eski Türkçedeki bir başka kelime de *kisi* “kadın”, dolayısıyla “zevce, eş” kelimesidir. Göktürk ve Uygur harfli metinlerde *s/ş* seslerinin tefriki bazen grafik bakımdan mümkün olmadığı için, genellikle “insan, ferd, şahıs, kişi” anlamına gelen *kişi* kelimesi ile, “kadın, zevce, eş” anlamına gelen *kisi* kelimesi, eski metinleri okuyanlar tarafından dâimâ karıştırılmıştır. Örneklerle şöyle bir göz atmak çok faydalı olacaktır.

Göktürk harfli örnekler :

1. Köl-iç-Çor (İhe Höşötü) kitâbesinin 5. satırında geçen W G¹ L¹ Y N² : K¹ Y S¹ Y S¹ Y N² : B¹ W L¹ N¹ ... işâretleri W. Kotviç ve A. Samoyloviç tarafından *oğlin : kisisin : bol(u)n (?)qy(?)* transkripsiyonlanarak “ses fils, ses hommes [oğulları, kişileri]” şeklinde tercüme edilmişti¹².

Hüseyin Namık Orkun ise *Eski Türk Yazıtları*, Cilt I, s. 136’da *oğlin : kişisin* : okuduğu kelimeleri “oğlunu, karısını” şeklinde tercüme etmiş ve s. 141’deki 4 numaralı notta da şu açıklamayı yapmıştır : “Buradaki *kişi* sözünü de Samoïlovitch adam diye tercüme etmiş ise de zevce, karı manasına gelmektedir”.

Metnin son nâşirleri olan Sir Gerard Clauson ve Edward Tryjarski, “The Inscription at Ikhe Khushotu” adlı makalelerinde¹³ *ibâreyi oğli:n, kis:isi:n*, şeklinde transkripsiyonlamışlar (s. 21) ve “taking their children and womenfolk into captivity [çocuklarını ve kadınlarını esir alarak]” (s. 29) şeklinde tercüme etmişlerdir. Ayrıca s. 15’de beşinci satırla ilgili notta da şu açıklamayı yapmışlardır :

¹¹ A. Caferoğlu, “Er-kişi” ve “Hatun - kişi” niyyetine”, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1969, s. 159-163.

¹² W. Kotvicz-A. Samoïlovitch, “Le monument turc d’Ikhe - khuchotu en Mongolie centrale”, *Rocznik Orientalistyczny*, IV/1926, Lwov, 1928, s. 103-105).

¹³ (*Rocznik Orientalistyczny*, XXXIV/1, 1971).

There is a clear semantic difference between the common word *kişi* : “a person, individual; a number of individuals” and the much rarer word *kisi* : “wife, womenfolk”, but the two words are indistinguishable in the Türkü and Uygur scripts. They are, however, distinguishable in the *Ḥākānī*; Kaş. I 329 *kis* “wife (*al-zawja*); hence one says *anıñg kissi* : (sic) “his wife”; and some of them use the word with the *iḏāfa* (i. e. spelt *kisi* :) and say *ol kisi : aldı* : “he took a wife”. It is safe to assume that in association with *oğlı : n* “his children” the word, which alternates with (PU) *yotuzi : n* “his wife”, is *kisi : si : n*, not *kişi : si : n*.

[Çok kullanılan bir kelime olan *kişi* : “bir kişi, şahıs, bir kaç kişi” ile çok daha az görülen *kisi* : “zevce, kadınlar” arasında açıkça görülen bir anlam farkı vardır, fakat bu iki kelime Gök Türk ve Uygur yazılarında ayırt edilemez. Maamafih bunlar *Ḥākānī*’de ayırt edilebilirler : Kaş. I 329 *kis* “zevce” (*al-zawja*); bundan dolayı *anıñg kissi* : (aynen) “onun karısı” derler; bazıları da kelimeyi *izâfe* (yani *kisi* : diye yazılır) ile kullanıp *ol kisi : aldı* : “o bir zevce aldı” derler. (PU) *yotuzi : n* “onun karısı” ile nöbetleşe değişen kelimenin *oğlı : n* “onun çocukları” ile birleştiği zaman *kişi : si : n* değil *kisi : si : n* olduğunu farz etmek garantilidir].

2. Irk Bitig’in XXIX. ırkındaki W G¹ L¹ N¹ Y N¹ : K² Y S² Y S² Y N² : ve W G¹ L¹ Y N¹ : K² Y S² Y N² : kelimeleri, metinde şu şekilde kullanılmaktadır :

0000   000   00
oyma : (e)r : : *oğl(a)nın* : *kisisin* : *tutuğ* : *urup(a)n* :
uşıç : *oy(u)ğ* : (a)lı : *b(a)rm(ı)ş* : *oğl(a)nın* : *kisisin* :
utuzm(a)d(u)k : *y(a)na* : *toğuz on* : *boş* : *koñy* : *utmiş* :
Oğ(u)lı : *yotuzı* : *kop* : *ögir(e)r* : *tir* :
(a)nça : *biliñgl(e)r* : (e)dgü : *ol* :

Vilhelm Thomsen *oğl(a)nın* : *kişisin* : / *oğlın* : *kişisin* : okuduğu metni “his son(s) and his servants [oğulları ve hizmetkârları]” şeklinde tercüme etmiştir¹⁴.

Hüseyin Namık Orkun, *oğl(a)nın* : *kişisin* : / *oğlın* : *kişisin* : okuduğu metni “oğlunu adamlarını” şeklinde tercüme etmiştir¹⁵.

Sir Gerard Clauson, Thomsen ve Orkun’un transkripsiyonlarını tekrar etmemiş fakat metinleri “his sons and womenfolk [oğulları ve kadınları (= karıları)] “şeklinde tercüme etmiştir¹⁶.

¹⁴ Vilhelm Thomsen, “Dr. M. A. Stein’s Manuscript in Turkish “Runic” script from Miran and Tun - Huang”, *JRAS*, 1912, s. 201-202.

¹⁵ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Yazuları*, II, 1938, s. 80.

¹⁶ Sir Gerard Clauson, “Notes on the “Irk Bitig””, *UAJb*, 33, 1961, s. 222.

Şinasi Tekin bu kelimeleri *oğlanın kişisin* ve *oğlun kişisin* okumakta ve “çocuklarını ve karısını” şeklinde tercüme etmektedir¹⁷.

O. F. Sertkaya ise *oğl(a)nın : kisisin : ve oğlun : kisisin :* okuduğu kelimeleri “çocukları (ve) zevcesi” ve “çocuğu (ve) zevcesi” şeklinde tercüme ediyor.

3. Yenisey âbidelerinde :

kisi “zevce” kelimesinin *kisi* (27), *k(i)sim* (46), *kis(i)me* (18) ve *k(i)s-(i)m* (61) imlâları ile geçen dört örneği bilinmektedir.

18/4 *ķuyda kis(i)me yuta : (a)d(ı)r(ı)lu b(a)rd(ı)m(ı)z*

61/2 *ķuyda k(i)s(i)m : (e)s(i)z(i)me*

46/3 *(i)lde k(i)sim : (e)gri t(e)b(e)m : tört bo[t(a)l(ı)m y(ı)l]k(i)m*

27/4'deki *kisi k(a)zğ(a)nt(ı)m* örneğinin bir önceki satırı eksik olduğu için mânâ pek açık olarak anlaşılamıyor.

Uygur harfli örnekler

Uygur harfli metinlerde *kisi* ve *kişi* kelimeleri, aynı şekilde yazıldığından, eğer –s– harfinin altı iki nokta ile transkripsiyonlanmazsa, kolaylıkla karıştırılabilir. Aşağıda verilen örneklerin bir çoğunda nâşirlerin *kisi* yerine *kişi* oldukları görülmüştür.

Şimdi örneklere geçiyorum.

1) *Suv.* 554/13 vd.

ög-li kaçğlı ulatı .. kisi oğul beg yotuz ..

iči ini yme k-a kadaş .. eke baltır birkerü ..

Suv.'dan verilen bu örnekteki *kisi oğul* kelimeleri, Sir Gerard Clauson tarafından *EDPT*, 749a'da “wife and child [zevce ve çocuk]” şeklinde tercüme edilmiştir.

2) W. Bang ve A. von Gabain'in 1929'da *TT*, I, s. 13, str. 154'de

oğluṅ kişinṅ ülüglüg ol

äkänṅ yänṅän säwinçlig ol

“Dein(e) Kind(er) und Frau(en) sind glücklich.

Deine älteren Schwestern und älteren Schwägerinnen sind fröhlich” şeklinde transkripsiyonlayarak tercüme ettikleri metin, Reşid Rahmeti Arat tarafından 1965'de *ETŞ*, s. 298–299'a aynen alınmıştır.

oğluṅ kişinṅ ülüglüg ol

ekeṅ yengeṅ sevinçlig ol

“Oğlun, zevcen kısmetlidir.

Ablan, yengen sevinçlidir”.

¹⁷ Şinasi Tekin, “Altun Yaruk'un 20. Bölümü: İligler Qanlarning Köni Törüsün Aymaq (= *Rājaśastra*)”, *Journal of Turkic Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Vol. 11, 1987, s. 156.

Bang - Gabain ve Arat'ın *oĝluŋ kiŋiŋ* transkripsiyonları, Sir Gerard Clauson tarafından 1972'de *EDPT* 749a'da *oĝluŋ kisiŋ* “your children and wives” şeklinde düzeltilmiştir.

3) Bu örneklere dayanarak, Peter Zieme'nin *BT XIII*'deki *kiŋi* “Frau [kadın]” (*amraq oĝulın kiŋisin*) transkripsiyonunu da *amraq oĝulın kisinin* şeklinde düzeltmek gerekiyor¹⁸.

4) *Suv.* 17/18-20.

... *Künçing atl(ı)ĝ begniŋ kisi-si bir yıl tōni uzun iglep aŝ(tın) kitip sav söz kodtı.*

“Künçing adlı Bey'in karısı bir yıl devamlı hasta olup, yemekten kesilip, konuşamaz oldu”.

5) *Suv.* 18/10-11.

bu seniŋ kisi-niŋ bu emgekin bu b(e)lgülerin körser m(e)n

“Bu senin karının bu acılarını, bu (acıların) işaretlerini görsem”...

6) *Suv.* 19/5-6.

Künçing atl(ı)ĝ begniŋ kisisi oŋgultı, öĝlenti.

“Künçing adlı Bey'in karısı iyileşti, kendisine geldi”.

4., 5. ve 6. örnekler daha önce Saadet S. Çağatay tarafından *kiŋi* şeklinde transkripsiyonlanmıştır¹⁹. Yukarıda tarafımdan düzeltilmiştir.

7) F. W. K. Müller'in 1920'de, *Uigurica III*, s. 81-82, str. 2-6'da *ol ymä Sini är[ning Ra] kakayini atl(ı)ĝ kisiŋi türk yigit ärdi. bāgsiz bolmuş tıtaĝınta inisi Upasini urı-ka ärtingü p(ä)k katıĝ yapŝıntı.*

“Jener Sena hatte ein Rāgagāyini genanntes kräftiges, junges Weib. Da sie nun ihren Eheherrn entbehren mußte, verliebte sie sich in seinen jüngeren Bruder Upasena überaus heftig”.

şeklinde transkripsiyonlayarak Almancaya tercüme ettiği cümledeki *kiŋi* “Weib [zevce]” kelimesi, Sir Gerard Clauson tarafından *EDPT*, 749a'da *ol yme Sēni erniŋ Ragagayını adlıĝ kisisi* “that man Sēna's wife called Rāgagāyini” şeklinde *kisi* “wife [zevce]” olarak transkripsiyonlanmış ve tercüme edilmiştir.

8) Kelimenin *kiŋi* mi yoksa *kisi* mi transkripsiyonlanması konusunu aydınlatan Uygur metinleri arasında *Āgama - sūtra*'lar başta gelmektedir. *Āgama - sūtra*'larda metin Çince ve Uygurca verildiği için, cümlede genellikle Türkçe kelimelerin Çince karşılıkları geçmekte ve böylece kelimelerin mânâlandırılmaları ve transkripsiyonlanmaları daha sıhhatli yapılabilmektedir. Çince - Türkçe karşılıklara âit örnekleri zikretmeden önce bu konu ile ilgili Çince kelimeleri topluca vermek istiyorum.

¹⁸ Peter Zieme, *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, *BT XIII*, Berlin 1958, s. 57, str. 87.

¹⁹ Saadet Ş. Çağatay, *Altun Yaruktan İki Parça*, Ankara 1945, s. 54-58.

- 人 *JEN* (Radikal : 9 + 0) = Uygurca : *kışı*
 M. ²⁰ 3097 "Man; mankind; others".
 G. ²¹ 5624 "Mankind; a man; a woman, others".
- 士 *SHIH* (Radikal : 33 + 0) = Uygurca : *er, eren*
 M. 5776 "A scholar; a gentleman; An officier; a soldier".
 G. 9992 "a soldier; a minister; a learned man; a scholar; a gentleman; a lover".
- 子 *TZŪ* (Radikal : 39 + 0) = Uygurca : *oğul, urı; tıtsı*
 M. 6939 "A son; a child; posterity. A bride; a wife".
 G. 12317 "A child; a son; An officier, a gentleman; a bride, a wife, A philosopher".
- 男 *NAN* (Radikal : 102 + 2) = Uygurca : *urı*
 M. 4619 "Man; male; as distinguished from female *NŪ*; A son; A Baron".
 G. 8139 "Man; male; a son; as opposed to *NŪ*".
- 女 *NŪ* (Radikal : 38 + 0) = Uygurca : *kız*
 M. 4776 "A woman; feminine".
 G. 8419 "A woman; a female; as opposed to *NAN*".
- 婦 *FU* (Radikal : 38 + 8) = Uygurca : *kisi, katun, kelin*
 M. 1963 "a wife, a lady, a woman".
 G. 3749 "a married woman, womankind".
- 妻 *CH'I* (Radikal : 38 + 5) = Uygurca : *kisi*
 M. 555 "A legal wife".
 G. 981 "Wife, as opposed to *CH'IEH*". The former being one legal and recognised consort the husband, entitled to equal honours, but liable to divorce.
- 妾 *CH'IEH* (Radikal : 38 + 5) = Uygurca : ?
 M. 814 "A concubine".
 G. 1572 "A concubine, as opposed to the on recognised wife".
 A conventional term of depreciation applied by women to themselves".
- 婢 *PEI* (Radikal : 38 + 8) = Uygurca : *künġ*
 M. 4994 "A female slave; a maid servant".
 G. 8761 "A slave - girl; a maid servant".

Bu listede de açıkça görüldüğü üzere Uygurca *kisi* kelimesi iki mânâyâ gelmektedir. Kelimenin bu iki mânâsı Çince de ayrı ayrı kelimelerle karşı-

²⁰ Matthews' Chinese-English Dictionary, Cambridge-Massachusetts, (14. baskı), 1979.

²¹ Herbert A. Giles, A Chinese-English Dictionary, Shangai-London, (2. baskı), 1912.

lanmaktadır. Eğer *kisi* “kadın” karşılığında kullanılmışsa, Çince karşılığı FU, eğer *kisi* “karı, zevce, eş; gelin” karşılıklarında kullanılmışsa, Çince karşılığı CH‘I ‘dir. Şimdi örneklere bakalım :

a) Louis Ligeti’nin “Un vocabulaire sino - ouigour des Ming. Le Kao-Tch’-ang-Kouan Yi-Chou du bureau des traducteurs”²² adlı makalesinin 165. sahifesinde geçen *katun kişi* (*ha-touen k’i-che*) kelimesi, metin I 23a’da Çince FU JÊN şeklinde transkripsiyonlanmıştır.

b) Masahiro Shōgaito’nun *Uigurugo. uigurugobunken no kenkyu I “Kannonkyō ni fusawashii sanpen no Avadāna” oyobi “Agonkyō” ni tsuite* [*On the Two Buddhist Uigur Texts : with Special Reference to the three Avadānas Suitable to Avalokiteśvara - Sūtra and Āgama - Sūtra*], (1982) adlı eserinde, s. 191–192’de verdiği *Madhyamāgama - sūtra*’nın 3.–5. satırlarındaki *andağ ymä bar kılsar az-lanmak-ıg. kisi-sinde oğul-ında* cümlesindeki *kisi oğul* kelimeleri, Çince metinde CH‘I TZŪ ile geçmektedir.

c) Shō. I., s. 205–206’da verilen *Ekottara-āgama-sūtra*’nın 15.–17. satırlarındaki *aşvağur uluşta vişvabu dirgi bayağut-ka kisi boltu*; 17.–19. satırlarındaki *ol ödün bayağut kisi-si yig soğançig ädgü ton-uğ kädim-ig* : 19.–20. satırlarındaki *čan<dra>prabi bayağut-ka kisi boltu*; 20.–21. satırlarındaki *künği-niñg YANA kisi-si-niñg künği boltu* ... cümlelerinde geçen Uygurca *kisi* kelimesi, Çince metinde FU ile geçmektedir. Çince FU ile ifâde edilen bu kelime, L. Ligeti’de geçen şekli ile, *katun* şeklinde, okunabilir diye düşünülebilir ise de, yukarıda *Madhyamāgama-sūtra*’dan verdiğimiz örnekte Çince CH‘I TZŪ karşılığında *katun-ında oğul-ında* yerine *kisi-sinde oğul-ında* şeklinin geçmesi, keza yukarıda verilen 1., 2., ve 3. örneklerdeki *kisi oğul/oğuluñg kisiñg/oğuln kisisin* ve aşağıda verilecek olan 13. örnekteki *kisim* ... *oğlum* ... söyleyişlerinin geçmesi CH‘I’nin burada sadece *kisi* şeklinde okunacağını gösterir.

ç) CH‘I kelimesinin *katun* ve *kisi* karşılıkları haricinde *kelin* “gelin” karşılığında kullanılışına örnek olarak *Samyuktāgama - sūtra*’nın Shō. I., s. 147’deki 276. satırında geçen *az-u kız mu taşğarur s(ä)n kälın mu alır s(ä)n* cümlesini verebiliriz. Bu cümlede geçen *kız* kelimesi Çince Sūtra’da NÜ, *kelin* kelimesi ise Çince Sūtra’da FU ile karşılanmaktadır.

d) *kız* kelimesine başka bir örnek de yine *Samyuktāgama - sūtra*’nın 238. satırındaki *urı-lar kız-lar* “oglanlar kızlar” cümlesidir. Uygurca *urı* Çince Sūtra’da NAN, Uygurca *kız* ise Çince Sūtra’da NÜ ile geçmektedir.

9) Annemarie von Gabain’in 1959’da *TT X*, s. 34, satır 498–499’da *mañga täñglic kişig ymä kim ayıtur* “(Aber) wer wird eine Frau meiner Art fragen?” cümlesindeki *kişig* “eine Frau [bir kadını]” transkripsiyonu da Sir Gerard Clauson tarafından *EDPT*, 749a’da *kisig* şeklinde düzeltilmiştir.

²² (*Acta Orientalia Hungaricarum*, XIX, 1966)

10) G. R. Rachmatı'nın 1930 yılında Berlin'de yayımladığı *Zur Heil-kunde der Uiguren (I)* adlı tıp kitabında *kişi* "Frau [kadın]" şeklinde transkripsiyonlanan üç örnek vardır.

a) G. R. Rachmatı, 61-62. satırlardaki cümleyi *ķayu kiři-niň ģarın-ta k(e)nç ölser BİR stır it sütün içürser, tüşer* transkripsiyonluyor ve *ķayu kiři-niň ģarın-ta* ibâresini de "wenn im Laube einer Frau [eğer bir kadının kar-nında]" şeklinde tercüme ediyor. Metnin orijinalinde ise -ş- değil -s- yazılı. Ben bu cümleyi *ķayu kisi-niň ģar<n>ın-ta k(e)nç ölser, BİR stır it sütün içürser, tüşer* şeklinde transkripsiyonluyor ve "Hangi kadının karnında çocuk ölse ..." şeklinde de tercüme ediyorum.

b) Aynı metnin 66.-67. satırlarındaki *ķayu kiři-niň kiri arımadın yiç aksar ...* transkripsiyonu da *ķayu kisi-niň ...* şeklinde düzeltilmeli ve ibârenin tercümesi de "hangi kadının ..." şeklinde anlaşılmalıdır.

c) Aynı metnin 120. satırında "mit Muttermilch [anne sütü ile]" şeklinde tercüme edilen *kişi süti birle* transkripsiyonu da *kisi süti birle* şeklinde düzeltilmelidir.

Uygur hukuk belgelerindeki örnekler :

11) U. 5230 = USp 18 (TM 222 D 51 = G. R. 190 (280/R. 18)'de kayıtlı Uygur hukuk belgesinin 6.-8. satırlarındaki cümle : ... *birġinçe yok <ba>r bolsar m(e)n kisim tüz-ük (töz-ün?) köni birz-ün [... (borcumu) ödeyinceye kadar ölürsem, karım Tüzük (Tözün?) (borcumu) aynen (doğru olarak) ödesin]*".

12) USp 52 (Klementz)'de yayımlanan belgenin 4.-5. satırlarındaki cümle : ... *birġinçe yok bar bolsar m(e)n kisim tüz-ük (tözün?) köni birz-ün [... (borcumu) ödeyinceye (verinceye) kadar ölürsem, karım Tüzük (Tözün?) (borcumu) aynen (doğru olarak) ödesin]*".

13) T III D 279 (186/37)'de kayıtlı belgenin 6.-9. satırlarındaki cümle : ... *birġinçe yok bar bolsar m(e)n, kisim baġağ ģunçu<y> oğlum sevinç-k(ı)y-a evdeki-ler birle köni birz-ün "[... (borcumu) ödeyinceye (verinceye) kadar ölürsem, (borcumu) karım Baġağ Ĵunçuy (ile) oğlum Sevinç-k(ı)ya, mirasçılarım ile (evdekiler ile) aynen (doğru olarak) ödesinler (versinler)]"*.

14) USp 78 (T II Çıktım Nr. 5 (315/R. 78)'de kayıtlı "Vasiyet-nâme"-nin 1.-7. satırlarındaki cümleler : *ķüskü yıl sekizinç ay sekiz yigirmike m(e)n Tüşimki ağır igke tegmiş-te edgü ayıġ bolğay m(e)n tip kisim Şilañġ-ķa bitig ģodtum. Minte kin er-ke beg-ke tegmedin evim-ni tutup oğlum Altmış Ĵay-a-nı asırıp yorisun ... "[Sıçan yıl(ının) sekizinci ay(ının) on sekiz(in)de, ben Tüşümki ağır hastalığa tutulduğum için, iyi (veya) kötü olacağımı düşünerek, karım Şilang'a vasiyetnâme bıraktım. (Karım Şilang) benden sonra başka bir kocaya beye varmadan evimi idâre ederek, oğlum Altmış Kaya'nın terbiyesiyle meşgul olsun. ...]"*.

Arap harfli örnekler :

Göktürk ve Uygur harfleri ile ayırd edilemeyen s ve ş sesleri Arap harflerinde tefrik edilebilmektedir. Arap harflerinde s sesi için ث (ṣ), ص (ṣ) ve س (s) harfleri, ş sesi için ise ش (š) harfi kullanılmıştır. Bu yüzden *kisi* ve *kişi* kelimelerinin birbiri ile karışması mümkün değildir.

Türkçenin Arap harfleri ile yazılı ilk metinlerinden olan *Kutadgu Bilig*'de *kisi* “kadın, zevce, eş” kelimesi altı örnekte geçmektedir. Bu altı örnek *kisi/kişi* okunuşundaki bütün tereddütleri ortadan kaldırmaktadır. Örnekleri R. R. Arat'ın transkripsiyonu ile veriyorum.

KB 3372 *negü tir eşitgil kişi ödrümi*
uruğ kesmegüke kisi ol emi

“İnsanların seçkini ne der, dinle :
neslin kesilmemesinin çaresi kadındır”.

KB 3371 *kisi alğu toğsa oğul kız öküş*
oğulsuz tise erke körksüz söküş

“İnsan evlenmeli ve bir çok çoluk - çocuk sâhibi olmalıdır;
“evlâtsizdir” - demek, insan için bir hakarettir”.

KB 4481 *kisi alsa özde hoşı al köni*
sevinçin keçürgey sen ödlekküni

“Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen;
ömrünü huzur içinde geçirirsin”.

KB 4479 *özünğde hoşı al kisi alsa sen*
bedük tüpke yakma bulun bolğa sen

“Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen;
kendinden yüksek âlelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun”.

KB 4493 *aya körk tilegli kişi edgüsi*
kisi körki kolma buđun külgüsi

“Ey güzellik arayan insanların iyisi,
Kadında güzellik arama, âleme maskara olursun”.

KB 4507 *oğulka kisi al kızığ erke bir*
sakınçsız tirilgil aya kutluğ er

“Oğula kız al, kızı ere ver;
ömrünü dertsiz geçir, ey mes'ûd insan”.

Yukarıda verdiğim Göktürk harfli altı, Uygur harfli on yedi ve Arap harfli altı örnek, toplam 29 örnek, *İnsadi - Sûtra*'daki dördünlüğün ikinci mısraında geçen ve nâşiri tarafından *kişi* şeklinde transkripsiyonlanan kelimenin *kisi* şeklinde okunması gereken otuzuncu örneği olmuyor mu?

Son olarak bu konuda iki aykırı örneği de zikretmek isterim. Bu aykırı örneklerden ilki Dieter Maue ve Klaus Röhrborn'un birlikte yayımladıkları

ve hâlen Bibliothèque Nationale, Pelliot Yazmaları, Tibetçe, No 1292'de kayıtlı Tibet harfleri ile yazılmış Türkçe bir metinde geçmektedir. Bu metinde “kişi, şahıs [Mensch]” anlamındaki *kişi* kelimesi ile “kadın [Frau]” anlamındaki *kisi* kelimesinin Tibetçe imlâsı, aynı şekilde, *khi-si* olarak, yazılmıştır²³.

İkinci örnek ise Rabguzî'nin *kısasü'l-enbiyâ*'sından alınmıştır. Metin şöyledir : *Sâra tirig erkinçe anıñ haqqın sakladı azın kişi almadı* “(İbrahim Peygamber, karısı) Sâra hayatta olduğu müddetçe onun hakkını sakladı, başka karı almadı (110/4)”²⁴.

Bu örneklerden Tibet harflisi, eğer Tibetçe ile ilgili özel bir imlâ durumu arzetmiyor ise, Arap harfli örnek ile birlikte, “bulaşma (contamination)” olayının iki güzel örneği sayılmalıdır.

Peter Zieme, İnsadi - Sûtra'daki bu dörtlüğü yeniden iki kere transkripsiyonlamış ve tekrar yayımlamıştır. İlk transkripsiyon ve tercümesi şöyledir :

apidatan moşak marihasy-a
anıñg oq (yuz yerine!) kişisi koşdiranç
apıg ev-lerte solanıp
ata-ları ölmüş-tekiçe sıkdaşgay

“Die heiligen Herren Bischöfe und Apostel sowie ihre Leute (Frauen), die H^weştaranç, werden, eingeschlossen in verdeckten (?) Häusern, weinen, als ob ihre Väter gestorben seien”²⁵.

İkinci transkripsiyon ve tercümesi ise şöyledir :

apdatan moşak mrihasya
aning oq kişisi koşdiranç
apıg ev-lerte solanıp
ata-ları ölmüş-teki-çe sıgdaşgay

“Der Bischof, der Lehrer, (diese) edlen Herren, auch deren Frauen (Leute?) die H^veştaranç, werden in den verschlossenen Häusern eingeschlossen sein und wehklagen, als ob ihre Väter gestorben seien”²⁶.

Ben üçüncü mısrayı, Tezcan ve Zieme'nin tercümelerine karşılık olarak, “werden in verschekten Häusern sich einschliessen” şeklinde tercüme etmek istiyorum.

²³ Dieter Maue - Klaus Röhrborn, “Ein ‘buddhistischer Katechismus’ in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift (Teil I)”, *ZDMG*, 134/2 (1984), s. 300-301 ve not 75a ve (Teil II), *ZDMG*, 135/1 (1985), s. 69, 4 numaralı açıklama ve 114 numaralı dip notu.

²⁴ Dr. Phil. Yakop Schinkewitz, *Rabgüzi Sentaksı*, İstanbul 1947, s. 50.

²⁵ Peter Zieme, “Ein uigurisches Familienregister aus Turfan”, *Altorientalische Forschungen*, IX, 1982, s. 267).

²⁶ Peter Zieme, *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang* – Studien zur alttürkischen Dichtung –, (Basılmamış Doçentlik Tezi, s. 162).

Eğer Tezcan *anınġ yüz kişisi* okuduğu ibâreyi *anınġ ok kişisi* transkripsiyonlayarak “onun kendi zevcesi/onların zevceleri” şeklinde tercüme etmiş olsa idi, metin daha iyi anlaşılabilir olacaktı. Şimdi Bay Doerfer’e “bir başpiskoposun 100 (yüz) karısı olduğunu söyleyen kim?” diye soralım da Bay Doerfer düşünür dursun.

Peter Zieme’nin transkripsiyon ve tercümelerine dayanarak, bu dörtlükte, Tezcan’ın, benim söylemediğim, transkripsiyon yanlışlarını artırabiliriz.

Tezcan’ın *apığatan* transkripsiyonunu Zieme *apdatan*,
Tezcan’ın *mariġasy-a* transkripsiyonunu Zieme *mriġasya*,
Tezcan’ın *yüz* transkripsiyonunu Zieme *ok*,
Tezcan’ın *sıđdaşġay* transkripsiyonunu Zieme *sıkđdaşġay* şeklinde düzeltiyor.

Bay Doerfer’in bu dörtlükte haklı olduğu yer yok mudur? Vardır. Bu da Tezcan ve Zieme’nin *apıġ* okuyuşlarına göre benim *abiġ* okumamdır.

Bay Doerfer şöyle diyor :

323. s. ve dev. (saklı? çit? – ikinci anlam Ming sözlüğünde açıkça gösterilmiştir : Çince *fan-li*, bu Rüdenberg No. 111’e göre ‘Hecke, Zaun; Grenze’ [çit, bahçe parmaklığı; sınır] anlamına gelir. BT I 22.38’de de aynı sözcük hiçbir zorlama gerekmez ‘Einzäunung, Absperrung’ [çit, engel] olarak çevrilebilmektedir. Bu konuda Göttingen’de Bay Roth bana yazılı olarak 12.6.1980’de bunun Sanskrit karşılığı olan deyiminin *āvarana* ‘Einhüllung, Verbergen, Eindämmung’ (sarma, saklama, seddetme) olduğunu, bu deyim Sanskritte ‘Einzäunung, umschliessende Mauer’ (çit çevreleyen duvar) anlamına da geldiğini bildirdi. Sözcüğün Hsüan-Tsang’da geçtiği yer de aynı anlam verilerek kolayca yorumlanabilir, yine AOH 29.200.17’deki *nirvan-niġ apıġ yapıġı açılzun* hiç güçlük çekmeden ‘nirvananın seddi ve örtüsü açılın’ biçiminde çevrilebilir; kısacası, T.ın *apıġ’ı* ‘Umzäunung’ [çit] olarak yorumlamasına karşı çıkmak pek güçtür.) (s. 89-90)

323. s. ve dev. : Sözde *apı-ġ* değil, *abi-ġ* okumak gerekirmiş (yukarıya da bkz.). Gerçekte ise durum şudur : Ana Türkçe *-p-, Uygurca -p- olarak korunmuştur, Ana Türkçe (ünlüden sonra gelen) *-b- ise Uygurcada -w- olur, başka türlü söyleyecek olursak, yabancı sözcükler dışında Uygurcada ünlüden sonra -b- hiç bulunmaz. Öyleyse bu tuhaf *abi-* okuyuşu nasıl ortaya çıkmıştır? Bu okuyuş, Brockelmann’ın Maġmūd al-Kāşġarī yayımından kaynaklanmaktadır, sonraki araştırmacılar ondan bu okuyuşu devralmışlardır (Atalay, Clauson, Röhrborn vb., şimdi de S.) Ancak böyle olması bu okuyuşun yanlışlığını değiştirmez. En çok süreklilik kazanmış bir gelenek bile bir gerçeklik kanıtı değildir. Şunu da göz önünde tutalım : Uygur yazısı

da, Kāşğarî'nin kullandığı Arap yazısı da b ile p'yi ayırmaz, Ming sözlüğünde kullanılmış olan Çince çevriyazı da Türkçe sözcüklerdeki bi, bı, pi, pı'yı hep aynı biçimde verir, örn. yalnızca *pi-eul* = *bir* değil, aynı zamanda *ye-pi-eul-ha* = *yapırğak* yazılmaktadır. orada bulunan *a-pi* hiçbir güçlük olmaksızın *apığ* okunabilir; son olarak Röhrborn'un *abi-* maddesinde gösterdiği Brahmi yazısıyla yazılmış *ābhag* bütün bütüne yırtık, yıpranmış bir parça üzerinde bulunmaktadır ve *apı-ğ*'ın 2. hecede *-a-* ile yazılmış olması hiç de beklenen bir durum değildir. Kısacası S.nın savına karşılık T.in (1974) ve Zieme'nin (1975) okuyuşları doğrudur. (s. 90-91).

Cevabım :

Bay Doerfer, Ana Türkçedeki farazi bir *-p-* sesinin Uygurcada da *-p-*, buna karşılık Ana Türkçedeki ünlüden sonra gelen *-b-*'nin ise Uygurcada *-w-* olduğunu söylemektedir. *apı* - yerine *abi* - okuyuşunu Carl Brockelmann'ın *DLT* neşrindeki *abi* - şeklindeki yanlış teşhisine bağlamaktadır. Brockelmann'ın okuyuşunun da sonraki araştırmacılar tarafından (B. Atalay, G. Clauson, K. Röhrborn vb., şimdi de S.) diyerek, devralındığını söylemektedir.

Bir defa fiil kökü Brockelmann, Atalay, Arat, Clauson ve Bay Doerfer'in dediği gibi *apı* - yerine *abi* - şeklinde değil, *ap* - yerine *ab* - şeklinde anlaşılmalıdır.

Ayrıca ben Uygur ve Arap alfabeleri ile *b* mi *p* mi olduğu anlaşılması mümkün olmayan bu ses için, R. R. Arat'ın *ETS*, 34/14'de geçen *abıngu* transkripsiyonunu esas şekil olarak almıştım.

W. Bang ve G. R. Rachmatı tarafından "Lieder aus Alt - Turfan"²⁷ başlığı ile yayımlanan manzum parçaların yanında, s. 130'de bir ata sözü verilir.

yamğur yağz-a kapuñg bolz-un yabıngu krgäk
yavız kişi yakın kälz-ä abıngu krgäk

"Wenn es regnet, muß Du Deinen Sack (Als Hülle) haben
und Dich bedecken,

Wenn ein böser Mensch sich nähert, muß Du Dich verstecken".

Bu ata sözü, *ETS*, 34/14'de, normalize edilmiş olarak, şöyle geçer.

yağmur yağsa kapuñg bolsun yabıngu kergek
yavuz kişi yakın kelse abıngu kergek

"Yağmur yağarsa, kabın olsun, örtünmek gerek;

Kötü insan yakın gelirse, gizlenmek gerek".

Ben, "Eski Türk atasözleri üzerine"²⁸ adlı makalemde bu ata sözünü

²⁷ W. Bang ve G. R. Rachmatı, "Lieder aus Alt - Turfan", Otto Franke Festschrift, Teil 2, *Asia Major*, X/2, 1923, s. 129-140).

²⁸ Osman F. Sertkaya, "Eski Türk atasözleri üzerine", *Şükrü Elçin Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi : 1, Ankara 1983, s. 280).

*yagmur yagsa kapung bolsun yapıngu kergek
yavız kişi yakın kelse abıngu kergek*

okumuş ve “Yağmur yağsa, kapıyı örtmeli; kötü insan yaklaşırsa, gizlenmelidir” şeklinde de mânâlandırmıştım.

1982'nin Haziran'ında Berlin'de T I D 155 (U. 558), 16b, str. 10–11'de bulunan bu ata sözünü tekrar okurken, Peter Zieme, W. Bang ile G. R. Rachmatı'nın *kapuñg* okuduğu kelimeyi *kedgüñg* olarak düzeltmek lâzım geldiğini söyledi. Haklı idi. Peter Zieme'nin *kedgüñg* ve Bay Doerfer'in Ana Türkçe *-p-> Uygurca -p- görüşüne uygun olarak, cümledeki fiilleri *yap* – ve *ap* –; dönüşlü şekillerini de *yap-ı-n-* ve *ap-ı-n-* şeklinde alıyor ve bu ata sözünün transkripsiyonu ve tercümesini de şu şekilde düzeltiyorum.

*yamğur yağsa kedgüñg bolsun yapıngu k(e)rgek
yavız kişi yakın kelse apıngu k(e)rgek*

“Yağmur yağsa, giyeceğin olsun, örtünmek gerek;
Kötü kişi (sana) yaklaşırsa, gizlenmek gerek”

Ayrıca *ap* – fiili, Türkiye Türkçesinde –ş'li isim şekli ile hâlen kullanılmaktadır. *ap* – fiilinin –ş'li isim şekli olan *apış* (<*ap-ı-ş*), bu gün Türkiye Türkçesi'nde *apış arası* tamlamasında geçer. Erkeğin ve kadının cinsiyet organlarının bulunduğu mahrem bölge, iki bacak arası, kişinin saklaması, gizlemesi, örtmesi gereken bölgesi anlamındaki *apış arası* tamlaması, hâlâ dilde Ana Türkçedeki aslı *ap* – kökünü muhafaza eden bir gramer birliği olarak kullanılmaktadır.

Bay Doerfer'in Peter Zieme'den naklen verdiği *nirvan-nuñg apıg yapıgı açılzun* cümlesinin ‘nirvananın seddi ve örtüsü açılsın’ şeklindeki tercümesini “hiç güçlük çekmeden” kabul mümkün olmuyor. Çünkü “Dörtlükler kendi içerisinde bir mânâ ifade eder”. Bay Doerfer'in bir kısmını naklettiği *a* – kafiyesi ile yazılan dörtlük şöyledir :

*aklançığ uđun sansarnıñg
açuk kapıg-ı yapılzun
amrılmış inç nirvan-nuñg
apıg yapıg-ı açılzun*

Bu dörtlükte paralel unsurlar ve tezat sanatı vardır. Dolayısıyla Peter Zieme'nin;

“Das geöffnete Tor des verhaßten ruchlosen Samsāra
möge geschlossen werden!

Das verspernte Schloß des friedvollen ruhigen Nirvāna
möge geöffnet werden!”

tercümesini Türkçeye şöyle tercüme etmek isterdim.

“Nefret edilen kötü *Samsāra*'nın açık kapısı örtülsün!
Durulmuş, sâkin *Nirvāna*'nın kapalı örtüsü açılsın!”

Cümleden de açıkça anlaşılacağı üzere *apıg* “kapalı” kelimesi *açuk* “açık” kelimesinin zıt mânâlısıdır. Bu cümlede “sedd” karşılığı kullanılamaz. *ap* – “kapamak, saklamak, gizlemek” fiilinin –ğ’lı isim şekli olan *apıg* (< *ap-i-ğ*) “kapalı, saklı, gizli” mânâlarından gelişme ile “gözden uzak, sâkin [ruhig]” mânâsına gelmelidir. Keza dönüşlü fiil şekli de *apın* – (*ap-i-n-*) “kapanmak, saklanmak, gizlenmek” şeklindedir.

İki veya daha fazla kişi, etrafı çitle çevrili yerde babaları ölmüş gibi ağlarsa, sesleri duyulur veya başkaları tarafından görülürler. Maksadları hasıl olmaz. Bu yüzden Bay Doerfer’in *apıg* kelimesini “çit, sedd” vs şeklindeki açıklamaları da geçersiz kalır. Hülâsâ Insadi - Sûtra’da geçen *apıg evlerte solan* – şekli, ancak “gizli (gözden uzak, sâkin) evlerde kendilerini kilitlemek” şeklinde anlaşılabilir.

Böylece Bay Doerfer’in *apıg* kelimesini “çit, sedd” vs. şeklindeki açıklamaları da, verdiği örneğin tercümesi de düzeltilmiş olmaktadır.

Biz ne demişiz :

“g) 1101–1102 satırlar : (1101) *ögümüz k(a)ngımaz mayrı-y-a üksümüz* (1102) *-tä bälgürü y(a)rlıkañg* cümlesi Almanca “O unsere Mutter und unser Vater Maitreya, möget Ihr geruhen, über uns zu erscheinen [Ey annemiz - babamız Maitreya, üstümüzde belirerek yarlıkayınız]” şeklinde tercüme ve 1101 numaralı dip notunda da *üks, üsk* “auf, das Obere [üstüne, üstünde, üzerine; üst]”ün metatezli şekli diye, izah edilmiş.

Halbuki *üsk* ve metatezli şekli olan *üks* kelimesinin doğru karşılığı “ön, önde bulunan (vorderes); kat nezd, huzur”dur. *üks* kelimesinin önsözde (s. 13, str. 10’da) ve sözlükte (s. 104’te) “Vorderes” şeklinde anlaşılmasına karşılık, metinde “über [üzerine, üzerinde; üstüne, üstünde]” olarak tercüme ve ilgili dip notunda ise “auf, das Obere” şeklinde izah edilmesi, bilgisizlikten ziyâde, dikkatsizlikten, titiz davranmaktan doğan bir yanlıştır.

Almanca tercümedeki *über uns* [üstümüzde] ibâresini *vor uns* [önümüzde] şeklinde düzelttiğimiz zaman, metnin aslına uyan tercüme yapılmış oluruz”.

Bay Doerfer ne anlıyor?

328. s. : *üsk, üks* aslında ‘(yüksek mevkide bir kişinin) yanında’, eski deyişle ‘huzurunda’ anlamına gelir ve kuşkusuz *üze* < *ür’re (burada –r’r-> –rr-> –z- olmuştur) ve *üst* < *üz-t ile aynı kökten, ‘üst’ anlamına gelen *üz kökünden türemiştir. T.ın verdiği çeviri, metinde “üst” düzeyde birisi söz konusu olduğu için haklıdır.

Cevabım :

Uygur Türkçesi’nde “kat, nezd, huzur, karşı” anlamına kullanılan kelime *üsk* “Vorderes” ve bu kelimenin metatezli şekli olan *üks*’tür. Yani *üsk* ve *üks* kelimeleri, kişinin kendi hizasında yani karşısındaki nesne ve

kişileri belirtmek için kullanılır. (Bk. *EDPT*, 246a. *üsk* “in the presence of [huzurunda]”).

Kişinin kendi hizasının, genellikle başının yukarısındaki nesne ve kişileri belirtmek için de *üst* “auf, das Obere; über [üst, üzeri]” kelimesi kullanılır. (Bk. *EDPT*, 242a. *üst* “upper surface, top [üst yüz, satıh; tepe, zirve, doruk, baş]”).

İmdi Uygurca cümle *ögümüz kaṅgımaz maitreya üksümüzde belgürüp yarlıkaṅg* “Ey annemiz - babamız (ecdadımız) *Maitri*, karşımızda (katımızda, huzurumuzda) belirip (bize) buyurun” şeklinde olduğu halde, bu cümleyi “Ey annemiz - babamız *Maitreya*, üstümüzde belirerek yarlıkayınız” şeklinde anlayıp Almanca çevirmek, metni anlamak ve iyi çevirmek midir?

Hele *üks* kelimesini “Önsöz”de ve “Glossar”da “Vorderes” şeklinde doğru karşılığıyla anlayan birisinin bu kelimenin geçtiği yerde *üks* kelimesi yerine, cümleyi *üst* “über” ile tercüme etmesi, bir de dip notunda *üsk* “Vorderes” açıklaması yerine “auf, das Obere” açıklamasını yapması, aynı mefhum için “çifte standart” değil midir? Artık buna okuyucular karar versin. Ben burada sadece cümlenin Almancasını “sevabına” göstereyim de okuyucu kaşşılaştırma imkânını bulsun. “O unsere Mutter und unser Vater *Maitreya*, möget Ihr geruhen, vor uns zu erscheinen”.

üze'nin etimolojisine gelince :

Talât Tekin bu konuda, 1985 yılında, V. Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde “*üze* zarfı hakkında” bir tebliğ vermiş ve *üze* kelimesini Ana Türkçe *üz* isim kökünden - *e* datif eki ile yapılmış bir zarf olarak açıklamıştır. Bu ismi ise İlk Türkçe *ür*², Çuvaşça *vir*, Yakutça *ürüt* (<*ür* veya *ürü*?) kökü ile birleştirdiği için etü. *üz-e* = Çuv. *vir-e* izahını yapmaktadır²⁹.

M. Necmettin Hacıeminoğlu ise, 1987 yılında, 8. Millî Türkoloji Kongresi'nde vermiş olduğu “*Üze/Öze meselesi*” adlı tebliğinde, *üze* zarfını *ü-z-* fiilinden - *e* eki ile yapılmış gerundium şekli saymaktadır³⁰.

Tekin'in de Hacıeminoğlu'nun da *üze* zarfı hakkındaki açıklamaları Bay Doerfer'in **ür're* > *üze* (-*r'r* -> -*rr* -> -*z-*) açıklamalarına uymuyor. Zaten konu ne *üze* ne de *üst* kelimelerinin etimolojisi idi.

Bay Doerfer diyor ki :

S.nın 330. s.daki (*artnaşiki, poşı* - bkz. Clauson, *EDPCT* 377 -, *kiş(a)-tirik hv(i)şdiranç-i* hiçbir zaman yazılmaz!) düzeltme önerilerinin hiçbiri kesin değildir.

²⁹ Talât Tekin, “*Üze* zarfı hakkında”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebligler, I. Türk Dili, cilt 1, İstanbul 1985, s. 253-260.

³⁰ N. Hacıeminoğlu, “*Üze/Öze meselesi*”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXV/2, 1987, Ankara, s. 5-14.

Cevabım :

Ben daha önceki tanıtımda, 330. sahifede şunları söylemişim :

““Glossar”da üzerinde durmak istediğim bir husus da yabancı asıllı kelimelerin asıllarına aykırı okunmasıdır. Yukarıda transkripsiyonla ilgili satırlarda da bu husus belirtildiği için örneklere geçiyorum. Meselâ 888. satırda *artnaşiki* transkripsiyonlanan kelime <toh. A. *Rathaśikhi* <skr. *Rathaśikhin* şekillerine dayanarak *artnaşiki* şeklinde transkripsiyonlanmamıştı”.

Bay Doerfer benim bu düzeltmemi “kesin değildir” diyerek redd ediyor. Bu konuda Bay Doerfer’e ben değil Şinasi Tekin cevap veriyor. Bakın nasıl?

Şinasi Tekin, *Maitrisimit Nom Bitig* yayınlarında, eski *Buddha*’lardan birinin adı olan ve Skr. *Ratnaśikhin* > Tohar. A. + B. *Ratnaśikhi*’den Uygur Türkçesi’ne geçen kelimeyi, üç ayrı imlâsı ile, 9 örnekte, tespit etmiş ve bu 9 örneği Toharca ve Skr.’deki asıllarına göre transliterasyonlamış;

a) *rtn’şyky* (1 örnek : 33 r 3)

b) *r’tn’şyky* (7 örnek : 157 v 3, 13, 26; 159 r 5, 14, 30; 159 v 4)

c) *’rtn’şyky* (1 örnek : 158 r 5)

ve ilk örnek olarak verdiğim 33 r 3’deki transliterasyonu ise, *MNB*’in Türkçe yayımında *rtnaşiki* şeklinde transkripsiyonlamıştır.

Bu durum karşısında kimin düzeltmesinin kesin olmadığına okuyucular karar verecektir.

poşı kelimesine gelince : Klâsik okuyuş tabii ki *buşı*’dır. *Drevnetürkskiy Slovar*, 128a’da madde başı olarak *buşı* alınan kelimenin Çincesinin okunuşu *po-şı* şeklinde verilmekte.

Bu konuda J. R. Hamilton *Le Conte bouddhiques du bon et du mauvais Prince en Version Ouigoure* adlı eserinin 125. sahifesindeki *poşı* maddesinde, ne için *poşı* okuduğunu açıklamaktadır.

Hamilton’dan sonra Röhrborn - Sertkaya da *Chü-yung-kuan* yayımında *poşı* okunuşunu tercih etmişlerdir. Yine Röhrborn, daha önceki nâşirlerin *buşı* okuyuşlarını, *UW*’un ilk cildinde *puşi* (64b, 66a) şekillerinde verirken, eserinin ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltlerinde *poşı* (79b, 88a, 134a, 205b vs). olarak vermektedir.

Buna karşılık Sir G. Clauson, *EDPT* 377a-b’de, madde başı olarak *buşı* okunuşunu almıştır.

Peter Zieme de “Uigurisch lab “Spende”” adlı makalesinde klâsik *buşı* okunuşunu tercih etmektedir³¹.

Skr. aslı *kşatriya* esas alınarak, *Insadi - Sûtra*’daki *kıştirik* transkripsiyonunun *Uigurica* IV’deki *kşatrik* şekli ile karşılaştırılarak *kış(a)tirik*

³¹ Peter Zieme, “Uigurisch lab “Spende”, *Aof*, VI, 1979, s. 275-277.

şeklinde düzeltilmesini teklif, yukarıda örnekleri verilen *Ratnaśikhin* kelimesi gibi değil midir?

Bu iki yabancı kelime Skr. ve Toharca asıllarına uygun okunursa, – ki okunacağı yukarıdaki örneklerle tevsik edilmiştir – *koşdiranç* transkripsiyonu niçin *hv(i)ştiranç* şeklinde yapılmasın?

Buraya kadar Bay Doerfer’in dört kategorideki görüşlerinin hepsini cevaplandırdığımı zannediyorum.

Bay Doerfer diyor ki:

314. s. : *Mhm't* S.ya göre *M(u)h(am)mat = Muḥammad* olarak anlaşılmalıymış. Ne var ki ilk hecede a, e'nin yazılmaması sık sık görülen alışılmış bir şeydir, u'nun yazılmaması ise hiç alışılmadık bir şeydir. Bu yüzden de sözcüğün salt yazım yönünden bile *Mahmad*, hatta *Mehmed* biçiminde seslendirilmesi yeğlenmelidir. Kaldı ki, sözcük bu biçimiyle birçok Türk dilinde bilinmektedir : Türkiye Tü. *Mehmet/d*, yine örn. Yeni Uygurca (Jarring) *Mehmet* (bunun halk ağzı biçimi olduğu açıktır) ~ *Muhammed* (daha çok yazı dilindeki, öğrenim görmüşlerin dilindeki biçim), ayrıca krş. Ligeti, AOH 20, 21 (13 ve 14. belgeler) Uygurca “Maqamat”. Yine Mongolcada da (krş. Cleaves, *HJAS* 16.37) daha çok yazı dilindeki biçim olan “*Muqamad baiyambar*” yanında sık sık “*Maqmad*” kişi adı bulunmaktadır. Bundan başka S. söz konusu şiirde ma-ile önuyak (Alliteration) bulunduğunu da gözden kaçırmıştır, (Türkçede kullanılan önuyakta yalnızca sözcüklerin ilk ünsüzlerinin aynı olması yeterli değildir. ilk ünsüzden sonraki ünlünün de aynı olması gerekir, bkz. Doerfer, *Fundamenta* II 866) Söz konusu şiirde : *Mar - M(a)-h(a)mat - Maḥānu - Mayadrim* sözcükleri arasında önuyak vardır : *M(u)-h(am)mat* okuyuşu ise önuyak için gerekli koşulu sağlamıyor; dolayısıyla *M(a)h(a)mat* okuyuşu büsbütün kesinlik kazanıyor.

Ben daha önce ne demişim :

“Arapça *Muhammed* kelimesinin transliterasyonu MQ'M'T, transkripsiyonu ise, aslına uygun olarak, *m(u)ham[m]aḍ* şeklinde anlaşılmalıdır.

Nâşir ise *Insadi-Sûtra*'da ses karşılıklarını esas almaktan ziyâde imlâyı esas alan bir transkripsiyon sistemini kabul etmiş, böylece kelimeler Uygur alfabesinin az sayıdaki işâretlerine bağlı olarak transkripsiyonlanmıştır. Meselâ yukarıda verdiğimiz *muḥammed* kelimesi, Nâşir tarafından metinde *m(a)h(a)mat* şeklinde, *Glossar*'da ise *m(a)ḥamat* şeklinde transkripsiyonlanmış. Metin ile *Glossarda* yapılan transkripsiyonda bir birlik yoktur. Metne göre kelimedeki ikinci ünlü yazılmamıştır. *Glossar*'a göre ikinci ünlü yazılmıştır. Bunlardan hangisi doğrudur? Ayrıca son ses aslen *d* olduğuna göre bu sesin altına bir nokta koyarak – *ṭ* okumak gerekmez miydi? Bence nâşirin her iki yerdeki okuyuşları *m(u)ham[m]aḍ* şeklinde düzeltilmelidir. Şeddeli *m* sesi ise gösterilmemiştir. Halbuki bu çift konsonant eski türkçenin önde gelen imlâ özelliklerindedir”.

Bay Doerfer bizim bu görüşlerimizden sadece ilk hecede yazılmayan ünlü konusunda yaptığımız - u - teklifine itiraz ederek kelimeyi - a - ile okuyor.

Okuyucular önce metne baksın.

*mar mişaha m(a)da m(a)ryam
m(a)h(a)mat yal(a)vaç tanışban
mañganu yer-lerin tar bulup
mayadırım siziñge ök inañgay*

Yazılmayan ünlüyü - u - yerine - a - ile okumak baş kafiye sistemine göre daha doğru. Bu konuda Bay Doerfer haklı. Fakat benim diğer itirazlarımdan hiç söz edilmiyor. Meselâ transkripsiyonda birlik olmadığını söylemiştim. Bay Doerfer metinde *m(a)h(a)mat*, Glossar'da ise *m(a)hamat* şeklinin geçmesi konusunu atlıyor. Yine aslî ses transkripsiyonuna yaptığım itirazı da atlıyor. Keza şeddeli sesler konusundaki itirazıma da cevap yok. Bay Doerfer beni tashih ederken bu noktalar hakkındaki "hakkımı" teslim etmeliydi, haklılığımı belirtmeliydi. Ayrıca nâşirin yukarıdaki dörtlükte *mişaha*, *m(a)da*, *tanışban*, *mañganu*, *yer*, *mayadırım* vs transkripsiyonla-
dığı kelimelerin yerine *mişa*, *m(a)d*, *đanişbin*, *mañgağ*, *yir*, *maıtrim* vs. gibi transkripsiyonların yapılması gerektiğini belirtmeliydi. Bu ve buna benzer bir çok noktadan, Bay Doerfer'in hakemlikten ziyâde, Türkçe bir tabirle "hamamın namusunu kurtarmaya" çalıştığı anlaşılıyor.

Bay Doerfer -MIŞ'lı konuşuyor :

319. s. : *aş* - yerine *as* - 'artmak, çoğalmak' okumak gerekirmiş. Oysa *aş* - 'bir dağın, tepenin ötesine geçmek' ve *aş* - 'çoğalmak' sözcüklerinin aynı olduğu açıktır, (kök anlam : 'bir şeyin üzerinden, yükseğinden geçmek'). Bu yüzden yaşayan lehçelerde (Krş. örn. E. V. Sevortyan : Etimologičeskiy slovar' tyurkskiñ yazıkov, Moskova 1974, 213. s.) bile eylemin '(dağı) aşmak, (ırmağın) bir kıyısından öteki yakasına geçmek' anlamı yanında 'çoğalmak, artmak,' anlamı da görülmektedir. (*aşa*, *aşru* 'çok' biçimleri de -ş-'nin doğruluğu için kanıt sayılabilir. (bkz. Clauson 255b, 264b, eski biçimler böyledir). S.nın okuyuşuna sadece metnin geç bir döneminden kalmış olması - bunu da S. kabul etmiyor - dayanak olabilirdi.)

Cevabım :

Uygur Türkçesi'nde s ve ş sesleri aynı işâretle yazıldığı için, eğer bu işâretin altına iki nokta konularak ş sesi belirtilmezse, s/ş ayırımını yapmak çok zorlaşır.

Bu iki nokta bazan yanlışlıkla s sesinin altına da konmuştur. Meselâ *Uigurica II*'de yayımlanan T III M. 207 (U. 375)'de kayıtlı baskı parçasının 77. satırında *twytwşwp* şeklinde, - s - işâreti altında iki nokta ile yazılan kelime, F. W. K. Müller tarafından *tütüşüp* okunmuş. Keza bu okunuş Sir Gerard

Clauson tarafından *EDPT* 462a'da da tekrarlanmıştır. Gerçekte ise bu ses, - s - ile ifâde edilen - z - sesi olup, kelimenin *tütüşüp* yerine *tütüsüp* = *tütüzüp* okunması gerekir. İbârenin doğrusu şöyledir : *önği önği küşi tütsügerig tütüzüp* “ayrı ayrı tütsüleri (Hend.) tütürüp”.

İşâret altında iki nokta ile ş transkripsiyonu yapılmadan yazılan kelimelerin okunması, Türkoloğları çoğu zaman tereddüde sevk etmiştir. Meselâ daha 1930 yılında W. Bang ile A. von Gabain, birlikte yayımladıkları ‘Uigurische Studien’³² adlı makalelerinin 42 numaralı açıklamasında “artmak, çoğalmak [vermehren]” olarak tercüme ettikleri ve aş - şeklinde transkripsiyonladıkları kelimenin okunuşu konusunu tartışmışlardır.

Bu tarihten 28 yıl sonra, 1958’de, A. von Gabain W. Winter ile birlikte yayımladığı *TT IX*’un 97. satırında kelimeyi *asılıp* şeklinde transkripsiyonlamıştır.

Keza yine bir Alman Türkolog, Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch* adlı eserinin 3. cildinin 223a-b ve 224a sayfelerinde aş - yerine niçin as - okumak lâzım geldiğini *Suv.*’un Çince aslından *CH’ANG* ve Hsüan Tsang’ın Çince aslında *LUNG*, *ETS* 15’in 24. satırının Tibetçe paralelindeki *gso ba* kelimeleri ile destekleyip anlatmakta ve Uygur Türkçesi’ndeki belli başlı örnekleri vermektedir. Ben bu konuda Bay Doerfer’e şunu söylemek isterim : “Bana inanmıyorsan, soydaşın Röhrborn’a inan”.

Röhrborn, *UW*’daki örnekler arasında *Insadi - Sûtra*’nın 123.-124. satırlarındaki *nomluğ şazınıñ çoğın yalının astılar üstediler* örneğini vermeyi unutmuş.

as - “artmak, çoğalmak” fiili, Uygur Türkçesi’nde tek başına kullanıldığı gibi, Hend. olarak da as - üste -; as - üklit - ve üklit - as -; dönüşlü fiil olarak da asıl - ükli - şekillerinde kullanılmıştır.

Shō.’nun *Ekottara-âgama-sûtra*’nın 24. satırında (s. 205) *ögrünç-i sävinç-i ärü ükliyür aşıllur* transkripsiyonu da *asılıur* şeklinde düzeltilmeli.

Yine Shō.’nun *Uigurugo. II*, s. 79’da *aşıllur mäniñ ögrünç sävinç köngülim* cümlesinden Çince *TSÊNG* (G. 11718) = *TS’ÊN* (M. 6763) karşılığında verdiği *aşıl - maddesi*, *asıl -* şeklinde, *ükli - aşıl - maddesi* de *ükli - asıl -* şeklinde, düzeltilmeli.

Bu konuda son olarak şunu da belirtmek isterim. Biz Bay Doerfer’in *TMEN*, II, 480’de *asığ* kelimesinin etimolojisini yaptığı fiil kökünün as - “asmak [aufhängen]” fiili yerine as - “artmak, çoğalmak [vermehren]” olması gerektiğini daha önce kısaca ve kibarca yazmıştık³³.

Bu küçük izahımız üstâdın gözünden kaçmış olmalı. Okusun. faydalanacağına eminim.

³² *UJb*, X/3, 1930.

³³ K. Röhrborn -O. Sertkaya, “Die alttürkischen Inschriften am Tor- Stüpa von Chüyung-kuan”, *ZDMG*, 130/2, 1980, s. 335, Anm. 109).

Ben ne demiştim :

325. sahifedeki ç maddesinde : “90 numaralı dip notunda *Suv.* 69–20 f. den alınan *yüz säkiz on törlüg qamağlıqsız aŋgayuk(?) ädgülär* cümlesinde *aŋgayuk(?)* anlaşılan kelime *äŋgäyü*k okunmalı ve “damgalanmış, hususî, özel” şeklinde de mânâlandırılmalıdır.

Bu kelime *eŋge* – “(hayvan kulağını) damgalamak” fülinden türetilmiştir. [Kırş. EDPT’de *aŋgaru* maddesi s. 190].

Bay Doerfer ne diyor :

325. s. : T’in “*aŋgayuk*” okuyuşu gerçekten de doyurucu değildir. Çünkü bu okuyuş (eğer tanınamayan yabancı bir sözcükle karşı karşıya değilsen) ünlü uyumuna aykırı düşer, belki *äŋgäyü*k okumak daha iyi olacaktır. S.nın bu sözcüğü *eŋge* – ‘(hayvan kulağını) damgalamak’ eyleminden açıklamış olması ise kesinlikle yanlışır, çünkü böyle bir eylem yoktur, anlaşılan S. bunu *ene* – (Clason, EDPCT 171) ile karıştırmıştır. Öte yandan aynı sözcüğün T.in Hsüan - Tsang biyografisinde bulunduğunu sanıyorum (s. 120 *angayu* ‘ayrıca’). İster istemez bunun *eŋ* ‘en, birinci’ sözcüğünden bilinen – A – ekiyle bir türetme olabileceği akla gelmektedir. O takdirde anlamı ‘birinci olmak, seçkin (iyi) olmak’ olabilir. Belki bunu DS 1750 *eŋemek* ‘iyisini seçmek, ayırmak’ ile karşılaştırabiliriz.

Cevabım :

aŋgayuk okunan kelimenin tarafımdan *aŋgäyü*k şeklinde düzeltilmesi konusunda Bay Doerfer’in görüşüne karşılık ilk cevabı, kendi milletinden Uygur dilinin ve kültürünün tanınmış bir araştırmacısı, Peter Zieme *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*³⁴ adlı eserinde yayımladığı 56 numaralı metnin 15. satırında geçen ‘*ängä’yük* kelimesi için dip notunda bakın neler söylüyor :

“(III) *Säkiz ygrmi törlüg ’ängä’yük ädgü-lär* “die achtzehn Arten von Ävenikadharmas”, vgl. Mvy. 9.1–18.; Enc. of Buddh. II, 3, 450; Dayal 21–23; Conze, Large Sutra 159f Zum uig. Terminus : skr. *āvenika* “peculiar, special” (Conze Materials 113), ein dem Uig. entsprechendes Wort mit dieser Bedeutung das auch der Schreibung *k’ywk* entspricht, findet sich bei Kāşğarı, sofern man eine falsche Vokalisierung annehmen darf (K I, 162): *öngäyü*k (كڭڭاىوگ; ڭاىوگ laut Faksimile), lies *ängäyü*k “bir şeye, bir kimseye mahsus olan, ayrılan; özel” (Atalay, Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”, Ankara 1943, 459); vgl. ED 191b : “*öŋe:yük* (sic in MS) *ne:ŋ* (...) *öŋe:yük* ‘anything which is peculiar to something else’; and anything which is the private property (?) of someone is called his *öŋe:yük*.” Wort und Begriff kommen auch

³⁴ Peter Zieme, *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, BT XIII, Berlin 1985, s. 185–186.

Suv vor : 69/20–21 yüz säkiz on törlüg kamağ-lıg-sız ’ängäyüük ädğü-lär “die 180 nichtgemeinsamen dharmas”(Nobel I-Tsing 65; vgl. s. 59 Anm. 1). Weitere Belege : Maitrisimit Beiheft II S 70 Nr. 249v 3 (Original verloren) : [säkiz] ygrmi törlüg angrayuk (letzteres lies ’ängä’yüük); ETŞ 9/51, 10/25. Vgl. ³ATG s. 348a nāḡäyü, nāḡäyüük “besonderer”..

anğayuk okunuşunu benim anğäyüük şeklinde düzeltmem konusunda, aynı örnek P. Zieme tarafından tekrar ’ängäyüük şeklinde transkripsiyonlandığı için, başka bir şey söylemek istemiyorum. Burada Peter Zieme’nin zikrettiği örnekler hakkında da şunları söylemek isterim : Meselâ 56/15’deki ”k”ywk transliterasyonunu ’nk”ywk olarak yapar ve kelimeyi de ’ängä’yüük yerine ’äng’äyüük şeklinde, yine ETŞ’deki iki örneği de R. R. Arat’ın angrayuk transkripsiyonu yerine ’äng’äyüük şeklinde transkripsiyonlardım. ATG’deki nāḡäyü ve nāḡäyüük transkripsiyonlarının da tabii ki ’ängäyü ve ’ängäyüük şekillerinde düzeltilmesi gerekir.

Uygur metinlerinden Suv. 69/20–22’de ’ängäyüük, ETŞ 9/51 ve 10/25 ile BT XIII 56/15’de ’äng’äyüük şekillerinde geçen kelime, DLT I 162’de, e -> ö - ses değişmesi ile, önğeyüük şeklinde, geçmektedir³⁵.

e -> ö - ses değişmesi örnekleri eskiden beri bilinmektedir. İkinci hecesinde yuvarlak ünlü taşıyan erük > örük, etük > örük, esrük > ösrük, esrü -> ösrü - vs gibi kelimelerin ilk hecesindeki düz ünlünün yuvarlaklaşması gerileyici assimilasyon zannedilmiştir. Bu ses hadisesi için ikinci hecesinde de düz ünlü taşıyan iki örnek zikretmek istiyorum. İlk örnek et -> öt - fiili, ikinci örnek ise enğeyüük > önğeyüük isimdir. Bana göre enğeyüük kelimesinin fiil kökü Bay Doerfer’in olmadığını zannettiği enge - fiilidir. Ben bu yüzden Peter Zieme’nin önğeyüük kelimesi hakkındaki “eine falsche Vokalisierung [bir yanlış harekelenme]” görüşüne iştirak edemiyorum.

Bay Doerfer diyor ki :

326. s. : ‘isimsiz’in Uygurca karşılığı *atlığsız değil, atsız’dır (metinlerde de böyle geçer), T.ın ‘andını tutmayan’ biçimindeki yorumu daha uygundur. Metinde birçok “maniheist” özellikler görülmektedir, örn. kamağ ‘bütün’, yalaḡuz’, kardaşımız ‘akrabamız’, yani a’dan sonra ı değil, a gelmektedir. Buna göre andlağsız = andlıksız da okunabilir, krş. Radloff, Çağatayca antlık ‘and söz verme’.

Cevabım :

Tezcan’ın 606.–607. satırlardaki a (a)ntlağ-sız (?) toyun-lar a transkripsiyonunu ve “O ihr eidbrüchigen Möche! [Ey siz ahđini bozan keşişler]” tercümesini a atlığ-sız toyın-lar-a okumuş ve “O ihr Namenlosen Toyın’s [Ey! siz isimsiz (ünvansız) Toyın’lar]” şeklinde de tercüme etmiştim.

³⁵ CTD, I. s. 174. önğäyüük nāḡ; CTD, III, s. 47. “peculiar to”.

Benim “isimsiz (ünvansız)” tercümeme Bay Doerfer “isimsiz’in Uygurca karşılığı *atlıgsız değil *atsız*’dır” demektedir. Haklıdır.

Ben İnsadi - Sûtra’nın 580.-616. satırlarındaki Buddha’nın *Pravāraṇā* - Töreni’ni yapmayan genç *Toyn*’lara nasihat ettiği bölümü yeniden okudum. Metinde Buddha genç râhipleri azarlıyor. 606.-607. satırlardaki cümle aynen şöyle : *n’ ’w ql’n syz twyyn l’r*’. Ben bu cümleyi *ne oğlan <lar> siz toyn-lar a* şeklinde okudum ve “was für Söhne seid ihr, o Mönche! [Siz ne biçim (nasıl) çocuk(lar)sınız, ey Râhipler]” şeklinde de tercüme ettim. Müstensihin *<lar>* çokluk ekini unuttuğunu zannediyorum. Çünkü üç satır aşağıda da metinde unutulmuş *<lar>* çokluk eki, metindeki unutulmuş bir çok ek gibi, sonradan satırın üzerine yazılmış.

Budha’nın genç râhiplere *oğlanlar* şeklindeki çokluk hitabı için bk. 491.-492. satırlar : *sizler erser toyn-lar a! meniṅ oğlanlarım erür sizler* [Sizler ise “ey Râhipler!” benim çocuklarımsınız]”. 606. satırda Tezcan’ın *a* okuduğu *nä* soru zamirinin başka bir yerdeki imlâsı için 567. satırdaki benzer şekil karşılaştırılabilir.

Sonuç olarak her hâlükârda Tezcan’ın da Doerfer’in de transkripsiyon ve tercüme tercihleri doğru değildir.

Bay Doerfer şöyle diyor:

333. s. : Burada S. *bügü*’yü *bögü* olarak “düzeltmiş”; Codex Cumanicus ise açıkça *bügü* biçimini gösteriyor, krş. ayrıca TMEN, Nr. 12.

Ben ise daha önce şöyle söylemişim. (Bk. s. 333).

“VI. İkinci ve üçüncü hecede -o-, -ö- ve -o, -ö meselesi :

Bir başka husus da nâşirin ikinci ve üçüncü hecesinde yuvarlak ses taşıyan bazı kelimeleri geniş ünlü ile okumasıdır. *äksü-* yerine *ägsö-*, *qayu* yerine *qayo*, *kirtkün-* yerine *kertgön-*, *kirtü* yerine *kertö*, *munçulayu* yerine *munçolayu*, *neçükin* yerine *neçökin*, *otğurak* yerine *odğorak*, *sögüt* yerine *sögöd*, *tolu* yerine *tolo*, *töpü* yerine *töpö*, *yaru-* yerine *yaro-*, *yaruk* yerine *yarok*, *yarun-* yerine *yaron-*, *yarut-* yerine *yarod-*, *yazuk* yerine *yaşok*, *yirtinçü* yerine *yertinçö* vs. gibi.

(Yukarıdaki kelimelere karşılık *bögö* veya *bögü* okunması gereken kelime *bügü*, *taloy* okunması gereken kelime *taluy* şeklinde transkripsiyonlanmış!).”.

Benim bu satırlarıma karşılık Bay Doerfer kendi kitabı TMEN Nr. 12’ye bakıp karşılaştırmamı söylüyor. Ben de önce TMEN Nr. 12’ye bakıyorum. Orada *ārgālī* ‘Wildschaf, Ovis argali (tibet. *gñan*)’ maddesi var. Bay Doerfer’in zikretmek istediği herhalde TMEN 112’deki *böve* ‘Schamane [Şaman]’ maddesi olmalı! Bu maddede de CC örneği var.

Kelimenin *Codex Cumanicus*’da *bügü* şeklinde geçtiği bir asırı aşkın bir zamandan beri, 1880’den beri, Türkologlarca bilinmektedir. Bu yüzden Uygur metinlerinin ilk okuyucularından Radloff ile diğerleri kelimeyi CC’daki

şekle dayanarak *bügü* okumuşlardır. Radloff’un 1910’da *Tiřastuvistik* neşrindeki Kiril harfli *pökü* okuyuşuna karşılık 1965’de R. R. Arat, *ETS* 16 (s. 166, str. 40)’da *öküş alku bügülüg küçlüg ötküreyin* transkripsiyonunu “her türlü büyü gücüne nüfüz edeyim” şeklinde tercüme etmiştir. Arat’ın 1965’deki *bügü* okuyuşu, 1969’da Tezcan tarafından *Insadi Sûtra*’da tekrar edilmiştir.

Ancak 1970’li yıllardan sonra Türkologlar bu kelimenin ilk hattâ ikinci hecesindeki ünlünün –ö– olarak okunması gerektiğini düşünmüşler ve böyle de okumuşlardır.

1972’de Sir Gerard Clauson *EDPT*, 324b–325a’da kelimeyi *bögü*: (*bögö*;) okumuş ve Moğolca’dan Türkçe’ye geçmiş bir Hendiadyoin saymıştır. Bu kelimeden türeyen şekilleri de 327b’de *bögülüg (bögölög)* ve *bögüle– (bögöle–)*, *bögülen– (bögölen–)* madde başları olarak vermiştir.

Klaus Röhrborn 1960’lı yıllarda transkripsiyonunu tamamlayıp 1971’de *Berliner Turfantexte* serisinin II. cildi olarak yayımladığı *Eine uigurische Totenmesse* adlı eserinin 2., 93., 385., 765., 837. ve 1073. satırlarında, bu kelimeyi *bÜgülänmäk* şeklinde okuyarak ilk hecedeki sesin ö/ü olduğunu fonetik tespitten kaçınmıştır. Fakat Klaus Röhrborn 1977’de yayımlamaya başladığı *Uigurisches Wörterbuch*’da, Radloff (1910)’dan, Doerfer (1963)’e, Arat (1965)’a ve Tezcan (1969)’a kadarki çeşitli transkripsiyonların hepsini *bögö* olarak düzeltilmiş ve sözlüğünde de bu düzeltilmiş şekilleri vermiştir. Bir başka söyleyişle Clauson’un *bögü* okuyup *bögö* de okunabilir diye ( ) içerisinde verdiği şekillerin hepsi Röhrborn tarafından “Hayır. Bu kelime ancak *bögö* şeklinde okunabilir” diye sabitleştirilmiştir. Örneklere bakalım.

UW 58b’de *ädrämlig bögö t(ä)rkän h(atun)*

UW 105a’da *bögö biliglig burhanlar*

UW 188a’da *arıg bögö tegin* (Haneda’nın okuyuşunun tashihi)

UW 103a’da *üküş alko bögölüg küçüg* (Arat okuyuşunun tashihi)

UW 37a’da *altı törlüg abitñe tegmä bögölänmäklär* (Radloff okuyuşunun tashihi)

UW 109a’da *altı törlüg bögölänmäk tümänlig alptı ol. vs vs.*

Örnekleri çoğaltmak istemiyorum. Bir tarafta Radloff gibi *pökü* veya Doerfer, Arat ve Tezcan gibi *bügü* şeklindeki eski okuyuş. Bir tarafta da Clauson gibi *bögü* veya Röhrborn gibi *bögö* şeklindeki yeni okuyuş.

Ben, Clauson ve Röhrborn’un okuyuşlarını tercih etmişim ve *äksü–, kayu, kirkün–, kirtü, munçulayu, neçükin, otğurak, söğüt, tolu, töpü, yaru–, yaruğ, yarun–, yarut–, yazuğ, yirtinçü* gibi klâsikleşmiş kelime okuyuşlarını *ägsö–, kayo, kertgön–, kertö, munçolayu, neçökin, odğorak, söğöğ, tolo, töpö, yaro–, yarok, yaron–, yarod–, yaşok, yertinçö* şekillerinde değiştiren Tezcan’a *bügü* okuduğu kelimeyi, yukarıdaki örnekler gibi, *bögö* veya *bögü* okuması gerektiğini söylemişim. Bu ikaz ise Bay Doerfer’ce yanlış sayılıyor.

Bu konuda son olarak şunu söylemek isterim. Bu güne kadar ister budist metni, ister islâmî devre metni, Uygur harfli bir metni okuyup neşretmeyen Bay Doerfer'in *bügü* okuyuşu karşısında, hayatları boyunca bir çok budist ve islâmî Uygur metnini neşreden ve hasseten Uygur devresinin sözlüklerini hazırlayan Clauson ve Röhrborn gibi iki meslekdaşımın *bögü* ve *bögö* okuyuşları yanlış ise, budist ve islâmî Uygur devresinin bir çok metnini yayımlayan ben bu iki meslekdaşımın yanlışını paylaşmaktan şeref duyduğumu söyleyerek bu konudaki kararı okuyucuya bırakıyorum.

Ben ne demiştim:

"S. 333. ... *taloy* okunması gereken kelime *taluy* şeklinde transkripsiyonlanmış!).

Bay Doerfer ne buyuruyor:

"s. 92 : Sertkaya'nın (doğrudan doğruya Tezcan'ı ilgilendirmeyen) öteki yanlışları : ... Mongolcadaki sözcük *taloi*, *talai* değil, *dalay*'dır (her halde <*dalay).

Cevabım:

Ben Bay Doerfer'in bu cümlesinin neresini düzelteyim. Ben, Tezcan'ın *taluy* okuduğu kelime Eski Türkçe devresinde *taloy* (Doerfer'in transkripsiyonu ile *taloi*) okunmalı demişim. Bay Doerfer ise, bu teklifimin doğru olup olmadığını söylemeden kalkıyor "Mongolcadaki sözcük *taloi*, *talai* değil *dalay*'dır" diyor.

Ben Mongolcadaki şekli mi sormuşum ki bana bu cevap veriliyor. Ben *talai* (benim transkripsiyonumla *talay*) örneğini mi zikretmişim ki bana "... *talay* değil *dalay*" cevabı veriliyor.

Ben Eski Türkçedeki şeklin doğrusunun *taloi* (benim transkripsiyonumla *taloy*) olması gerekir diyorum. Bunu burada bir defa daha tekrar ediyorum. Şimdi Bay Doerfer istediği kitaba baksın ve benim bu dediğimi redd etsin bakalım. Ben burada Bay Doerfer'e öyle bir kaynak vereceğim ki okuyucular da Bay Doerfer de söyleyecek bir kelime, bir söz bulamayacak.

Sual : Ben *taloy* (Doerfer'ce *taloi*) örneğini nereden almışım?

Cevap : Ben *taloy* örneğini Bay Gerhard Doerfer'in *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* adlı eserinin 1975'de Wiesbaden'de yayımladığı dördüncü cildinin 541. sahifesinin ikinci sütunundaki 16. satırdan almışım. İsteyen bu adresten hemen kontrol edebilir. Orada aynen şöyle yazılı. "*taloi* Meer 196 [*taloy* Deniz 196]".

Bay Doerfer bana cevap vermek için hem benim yazdıklarımı çarpıtarak *talay* gibi yazmadığım örnekleri bana isnad ediyor. Hem de "Eski Türkçedeki karşılık şöyledir" diyeceğine "Mongolcadaki sözcük ..." diyerek "malûmât-fürûş"luk yapıyor, yani bilgiçlik taşıyor. Hırsından dolayı

da kendi kitabında yazdığını kendisi yalanlamış oluyor. *Taloy* kelimesi hakkında ben kendisine şu soruyu soruyorum. Ben, bu konuda en son Gerhard Doerfer'e dayanarak *taloy* (*taloi*) okunuşunu savunuyorum. Peki ya Siz, Bay Doerfer. Siz kime dayanıyor ve neyi savunuyorsunuz?

Okuyucular ve bilhassa Bay Doerfer için not :

1. Eski Türkçede *teŋgiz* ~ *tiŋgiz* “Deniz [Meer]” kelimesi geçmez. Bu kelimenin Türkçede kullanılışı daha geç devrelere aittir. Eski Türkçe devresi metinlerinde Göktürk metinlerinden itibaren *taloy* kelimesi geçer.

“Türkçede ikinci hecede *o* ve *ö* sesleri bulunmaz” fetvâsına dayanarak, Göktürk metinlerinden beri bir çok kelime, ikinci hecesinde *o* yerine *u* sesi ile transkripsiyonlanmıştır. *Taloy* yerine *taluy* okunmasının sebebi budur. Ancak şu soruyu sormak gerekiyor. Hangi Türkçede ikinci hecede *o* ve *ö* sesi bulunmaz? Eski Türkçede mi, Orta Türkçede mi? Yeni Türkçede mi? Türkiye Türkçesinde mi? vs vs.

Eski nesil Türkologlar Bang'dan beri bu konuda yukarıdaki fetvâyı tekrarlayıp durmuşlardır. Ama bu hüküm Türkçenin bütün devreleri için geçerli değildir. Bu gün Türk yazı dilinde *doktor* dediğimiz kelime Anadolu Ağzlarında *tohtur* şeklini almıştır. Yani artık Türkiye Türkçesi ikinci hecedeki *o* sesini *u*, *ö* sesini *ü* yapmaktadır. Fakat bu ne zaman başlamıştır. Bunu araştırmak lâzımdır.

Eski Türkçe devresinde ikinci hecede *o* ve *ö* sesleri vardır. Bu konudaki çalışmaların başında Ana Türkçede birinci hece dışında *o* ve *ö* seslerinin bulunduğunu farazî olarak tesbit eden Doerfer (1963), ve bu kuralı Eski Türkçeye tatbik ederek işleyen Clauson (1966)'un çalışmaları gelir. Bu konudaki son yazı da yine Bay Doerfer'e aittir. (Gerhard Doerfer, “Zum Vokalismus nichtester Silben im Alttürkischen”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 73 (1981), s. 47-87; 74 (1982) s. 103-128).

Eski Türkçe devresindeki *o* sesleri ne zaman düzleşerek *a* veya darlaşarak *u* olur. Buna *taloy* kelimesinden örnek vermek isterim.

Taloy kelimesinin ilk şekli, Bay Doerfer'in de gösterdiği gibi, *daloy olmalıdır. Bu kelime Eski Türkçe metinlerde dâimâ *taloy* şeklinde okunmalıdır. Ancak Oğuz Kağan Destanı'nda *taloy* yanında *talay* şekli geçer.

101 *takı taloy takı mören*

157-158 *munda idil mören tegen bir talay bar irdi*

Böylece Oğuz Kağan Destanı'ndan sonra ikinci hecede *-a-*'lı şekillerin geliştiği söylenebilir.

Taloy kelimesi konusunda da Doerfer'den bir buçuk asır kadar önce Julius Klaproth'un *Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren* (nebst einem Wörterverzeichnis und anderen uigurischen Sprachproben

aus dem Kaiserlichen Übersetzungshofe zu Peking, Paris 1920) adlı eserinde yayımladığı “Uigurisches Wörterverzeichnis mit anderen türkisch-tatarischen Dialecten Verglichen [Diğer Türk-Tatar şiveleri ile karşılaştırmalı Uy-gurca kelime hazinesi] (s. 9-28) başlıklı sözlüğün 11. sahifesindeki *taloi* maddesi şöyledir :

taloi. Meer. –Dieses alt - Tatar Wort hat sich im Mongol.
talay erhalten; Tatar. am Tschulim *dalai*;
 bei Kusnezsk *talai*; teleut. *talai*, u. s. w.

2. Deniz kelimesi en eski örnek olarak belki Hun hükümdârı Attila'nın oğlunun adı *Dengizih* “Denizcik, küçük deniz”de geçmektedir.

3. Mongolcadaki *dalay* “Okyanus, deniz, büyük göl” için bk. (Doerfer'in TMEN 196'dan sonraki kaynaklar)

Ya. Tsevel, *Mongol Helniy Tovç Taylbar Tol'*, Ulaanbaatar-1966, s. 182a-183a.

Ferdinand D. Lessing, *Mongolian - English Dictionary*, Bloomington-Indiana, 1973, s. 244.

Buhatin Bazılhan, *Kazağ - Mongol Tol'* [*Kazakşa - Mongolşa Sözdik*], Ulaanbaatar - 1977, s. 221b.

Buhatin Bazılhan, *Mongol-Kazağ Tol'* [*Mongolşa - Kazakşa Sözdik*], Ulaanbaatar - Olgay - 1984, s. 170a-170b.

Bay Doerfer hakkımı teslim ediyor:

329. s.: Tabii S.nın yazdığı gibi *yool* ‘ırmak’ değil, *yuul* okunacaktır, bu pek iyi bilinen Türkçe bir sözcüktür. (bkz. Clauson EDPCT 917 ve dev.)

İlâvelerim :

Eski Türkçe metinlerde bazan YWL bazan da YWWL imlâsı ile geçen dört kelime bilinmektedir.

Bunlardan ilki *yol*, *yool* (= *yól*) kelimesidir ki bu gün aynı anlamda “yol” olarak kullanılmaktadır. (Bk. EDPT, 917a-b, *yo :l*).

İkinci *yol* kelimesi “baht, talih” anlamındadır. Bu gün Türkiye Türkçesi'nde *yolun açık olsun!* temennisi “bahtın, talihin açık olsun!” anlamına kullanılmaktadır. *Yol* kelimesinin metaforik olarak bu ikinci anlamda kullanılışı, Eski Türkçe'de isimden sıfat fonksiyonunda isim yapan *-lığ/luğ* eki ile birlikte *yol-luğ* şeklinde kullanılmıştır. Bk. *yol[l](u)ğ tigin* “bahth, talihli tigin” Daha önceleri *yuluğ tigin* şeklinde okunan bu ismin ilk defa *yolluğ tigin* şeklinde okunması ve mânâlandırılması için bk. Louis Bazin, “Le problème des consonnes géminées en turc ancien (avant l'introduction des caractères arabes)”, *Rocznik Orientalystyczny*, XXXI/1, Warszawa 1968, s. 68. *Yol-luğ* kelimesinin kökü olan *yol* kelimesinin anlamını Yakut lehçesindeki şekli *suol* “baht, talih” kelimesi ile ilk karşılaştıran kişi ise Hasan Eren'dir.

Hasan Eren, Török személynevek [Türk kişi adları]”, *Magyar Nyelv*, XXXVIII, 1942, s. 267-271.

Üçüncü *yol* kelimesi “defa, kere” anlamına hâlen Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

*Su geliyor geliyor
Taşların arasından
Eğil bir yol öpeyim
Kaşların arasından*

Halk Türküsü

Türkiye Türkçesi’nde *yol* olarak kullanılan kelime, Eski Türkçe, Harezmi ve Çağatay Türkçesi sahalarında, rakamlardan sonra dâimâ *yolu* şeklinde kullanılmıştır. Bk. M. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar* (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar), İstanbul, 191, s. 315.

Dördüncü kelime ise *yul~yuul* “pınar, kaynak, dere, çay” anlamına gelmektedir ve Türk şivelerinde *yul* yanında *çul* şeklinde de geçmektedir. Bk. *EDPT*, 917b-918a.

Kelime *o/u* ayırımının yapıldığı Brahmi harfli Türkçe metinlerde, *-u-* ile, *yul* şeklinde okunmuştur. Bk. Annemarie von Gabain, *Türkische Turfan-Texte VIII*, 1954, Berlin s. 104. (Metinde *yul yulāk* şeklinde.)

Bu kelime ile ilgili olarak *USP* 102/30-32’deki örnek olan

*bilge biliglig tñgri tñgrisi burkan-nuñg
köküz-lüg köl-intin sışmış
ağız-lig yool-intin akmış*

satırları verirken, bu metnin geçtiği *USp*’yi sehven *Uigurische Sprachmonumente* diye yazmışım. Bay Doerfer bu yanlışımı *Uigurische Sprachdenkmäler* şeklinde düzeltiyor. Kendisine teşekkür ediyorum.

Bay Doerfer diyor ki :

332. s.: Burada S.nın 1114. satır ve devamı için önerdiği çeviri kabul edilemez, çünkü onun çevirisine göre bir dörtlükten öteki dörtlüğe aşma (Enjambement) söz konusu olmaktadır. Oysa önuyaklı dörtlükler her zaman kendi içlerinde bir bütün oluştururlar.

Cevabım :

Bay Doerfer’in benim 1114. satır ve devamı için teklif ettiğim tercümeyle kabul etmemesi doğru, fakat bu itiraza gösterdiği sebep olan “önuyaklı dörtlükler her zaman kendi içlerinde bir bütün oluştururlar” hükmü, eksik malzemeye dayandığı için, yanlıştır. Çünkü baş kafiyeli dörtlükler her zaman kendi içlerinde bir bütün oluşturmazlar. Bu konuda fazla bilgi için bk. Osman Fikri Sertkaya, “Eski Türk Şiiri’nin kaynaklarına toplu bir

bakış”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı, I, (Eski Türk Şiiri), Sayı 409/Ocak 1986, s. 43. Örnekler için bk. verilen metinler vd.

Gelelim Bay Doerfer’in haklı olduğu konuya. *Insadi - Sûtra*’nın 1109.-1115. satırları şöyledir :

tarıkmiş arığ nomluğ-ın
tapınalım siziñge kóp köngül-in
tapınmış buyan-ımız-niñg tüşinte
tapalım siz-ni-ten viraykıt-ığ : :
bulduk-ta siz burhan kut-ın
burunkı kuvrağ-ıñgız-ta tutulup
bolalım idok alkınçsız
 ... (?)-liğ kün t(ä)ñgri turk(a)ru h(a)n : :

İlk dörtlük nesre şöyle çevrilebilir.

Siziñge kóp köngül-in tarıkmiş arığ nomluğ-ın tapınalım.
Tapınmış buyan-ımız-niñg tüşinte siz-ni-tin viraykıt-ığ tapalım : :

İkinci dörtlüğün dördüncü mısraının Çin harfleriyle yazılan ilk kelimesi FO’nun Tezcan tarafından teşhis edilmediğini daha önce belirtmiş ve bu kelimenin Uygur Türkçesi’ndeki *Burkan* kelimesinin karşılığı olduğunu söylemiştik. *Buddha* kelimesinin Japonca’da da FO ile ifâde edilmesi için bk. Andrew Nathaniel Nelson, *The Modern Reader’s Japanese English Character Dictionary*, 1962, s. 351 a. “Kun - Doku” metodu Tezcan bu metin üzerinde çalıştığı zaman henüz bilinmediği için, Tezcan’ın teşhis edemediği bu Çince kelimeyi Uygurca okuyamaması çok tabiidir.

Ayrıca 4. mısraın sonunda Tezcan’ın *turk(a)ru h(a)n* okuduğu kelimeleri, ben *togğu-ka/tuğğu-ka* okumuştum. (-ğuka bol- gramer şeklini TT VIII/N 9’daki -güke bol- şekli ile karşılaştırırız). Böylece dördüncü mısra *burkan-lığ kün t(e)ñgri tuğğu-ka* okunmuştu. Şimdi dörtlüğü nesre çevirelim :

Siz burunkı kuvrağ-ınız-ta tutulup burhan kutın buldukta
(biz) idok alkınçsız burkan-lığ kün t(ä)ñgri tuğguka bolalım : :

Ben dördüncü mısradan sonra gelen Çince iki ibâreyi daha önce *shên* (G. 9819) = Uygurca : *teñgri* şeklinde teşhis etmiş ve bu dörtlüğün son iki satırını alttaki dörtlüğe dahil etmiştim. Halbuki buradaki Çince şekil *liao* (Giles, 7073) *yeh* (Giles, 12.988) dir ve Uygurcadaki karşılığı da ancak *tükedi* “tamamlandı, metin bitti, son” anlaşılmalıdır. Bu vesile ile benim s. 332’deki “Yine 1115 satırın sonundaki Çince kelime de *teñgrim* şeklinde transkripsiyonlanmalıdır” hükmümü kendim düzeltiyorum. İşte üstteki dörtlüğün son iki mısraının alttaki metin ile karıştırılmaması gerekmesinin sebebi budur. Fakat bu sebebi Bay Doerfer görememiş ve yanlış bir teşhiste bulunmuştur.

Sıra Sertkaya'nın yanlışlarına gelmişken Bay Doerfer'in bu konuda söylediklerini de cevaplandırayım.

Bay Doerfer diyor ki :

Sertkaya'nın (doğrudan doğruya Tezcan'ı ilgilendirmeyen) öteki yanlışları :

1. 309. s. : “Arkeoloji Müzesi” değil, “Anadolu Medeniyetleri Müzesi” (fakat Uygurca yazmalar orada değil, Etnografya Müzesinde bulunmaktadır);

2. “Pekin Milli Müzesi” değil, “Academica Sinica”.

3. 312. s. : Söz konusu Uygurca metin (Sertkaya'nın iddiasının aksine) bir vinaya (yani rahip sınıfının eğitimini konu alan bir metin) değildir, (bu konuda bkz. Gabain, Fundamenta II 227).

4. “Uigurische Sprachmonumente” değil, “Uigurische Sprachdenkmäler”.

5. 330. s. : Bağdâd Arapça değil Farsça bir sözcüktür.

6. *çasağ* okuyuşunu Tezcan aradan geçen zaman içinde bırakmıştır, şimdi *çışık* okumaktadır (bkz. CAJ 19, 1975, 229. sahifedeki dipnot).

7. Mongolcadaki sözcük *taloi*, *talai* değil, *dalay*'dır (herhalde <*dalay).

Cevaplarım :

1. “Arkeoloji Müzesi” yerine “Etnografya Müzesi” düzeltilmesi yapılacak iken “Anadolu Medeniyetleri Müzesi”nin zikredilmesi yakışıksız kaçmakta, bir “Ordinaryüs”e yakışmamaktadır. Ayrıca Etnografya Müzesi'nde “Uygurca yazmalar” yoktur. Sadece *Abitaki* yazmasından beş yaprak vardır. Bu beş yaprak için de “Uygurca yazmalar” ibâresini kullanmak doğru değildir. Bu beş yaprağın neşri için bk. Ahmet Temir, Kôgi Kudara, Klaus Röhrborn, “Die alttürkischen Abitaki - Fragmente des Etnografya Müzesi, Ankara”, *Turcica*, Revue d'Études Turques, XVI, 1984, s. 13-28 (6 levha ile). Bu beş yaprağın yazmasından diğer beş yaprağın neşri için bk. Osman Sertkaya - Klaus Röhrborn, “Bruchstücke der alttürkischen Amitâbha - Literatur aus İstanbul”, *Ural - Altaische Jahrbücher*, 4, 1984, s. 97-117 (5 levha ile).

2., 3. ve 5. maddedeki düzeltmeler için Bay Doerfer'e teşekkür ederim. Öğrenmenin yaşı yoktur. Doğruları ondan öğrenmiş ve kendimi tashih etmiş olayım.

4. Bu konu yukarılarda işlenmişti.

6) *çasağ* okuyuşunu Tezcan'ın değiştirmiş olması hiç bir şey ifade etmez. Ben Insadi - Sûtra'daki okuyuş üzerinde durmuştum. Demek görüşüm doğru imiş ki Tezcan da o okuyuşundan vaz geçmiş.

7. Bu konu yukarıda epeyi eğlenceli bir şekilde cevaplandırılmıştı. İlgilenenler tekrar yukarıdaki satırları okuyabilir.

Gelelim Bay Doerfer'in makalesinin son kısımlarına. Bay Doerfer buraya kadar yazdıklarını "ayrıntı" sayıyor ve bu "ayrıntı"lardan sonra da "Sertkaya'nın pek can sıkıcı bir açıklaması" üzerinde duruyor. Bay Doerfer'in "can sıkıcı" bulduğu görüşlerim, kendisinden nakledeceğim satırlardaki haksızlıklar, saptırmalar, yanlışlıklar hattâ iftiraların teşhiri ile Bay Doerfer için gerçekten "pek can sıkıcı" olacaktır.

Bay Doerfer şöyle diyor :

Ayrıntılar üzerine bu kadar yeter. Şimdi sıra S.nın pek can sıkıcı bir açıklamasına geldi. T.nın dizinde kullandığı çevriyazı hakkında S. 332. s.da şöyle yazıyor : "Glossar bölümündeki en büyük hatâ kelimelerin modernize edilmesi olmuştur. İnsadi Sûtra'nın kelime kadrosu metnin transkripsiyonunda gösterilmeyen uzunluklar ve fonetik işâretlerle şişirilerek modern bir dialektoloji metninin kelimeleri haline getirilmiştir... 'Doktora tezine yenilik getirme hevesi' yüzünden yapılan bu davranışın hiç bir ilmî değeri yoktur". 333. s.da *kirtü* yerine *kértö* 'gerçek' yazılması vb. "fantezi şekiller" olarak adlandırılmaktadır. S. başlıca üç şeyi kusurlu bulmaktadır : 1) o/ö'nün ilk hece dışında da çevriyazıda gösterilmiş olması, 2) Ünlü niceliklerinin gösterilmesi, 3) Belirli durumlarda geleneksel i yerine é yazılması. Doğrusunu söylemek gerekirse, türkologlar arasında bunların hiçbiri üzerinde tek bir sözle bile tartışma yapmaya gerek olmamalıydı.

1. Ana Türkçede o/ö'nün ilk hece dışında da var olduğunu benim kuramsal olarak ortaya koymamdan sonra (Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen (aşağıda : TMEN) I (1963), 11. s. ve dev.) Sir Gerard Clauson (TDAY-B 1966, 31-37. s.lar, krş. özellikle 35. s. Şunu da belirtmek gerekir ki, ilk hecede o/ö bulunduğu takdirde u/ü, o/ö ve X (dört değişkenli uyumla = 1/i/u/ü) ayrımı kalkmaktadır.) bunu Brahmi yazısıyla yazılmış metinlere dayanarak Eski Türkçe için de kanıtlamıştır. Bir yanda sabit -O- taşıyan eklerin (*art-ok*, *süz-ök* vb.), öte yanda sabit -U- taşıyan eklerin (örn. geniş zaman *karış-ur*, buyruk *kül-zun* vb.) bulunduğu büyük bir açıklıkla görünmektedir. (Bir kısım yazmalarda o/ö'den sonra o/ö gelirken bir kısım yazmalarda da o/ö'den sonra u/ü'nün geldiğini belirtmek gerekir, (buna "U lehçesi" adını verebiliriz, örn. E, G, I, K, L, M yazmalarında bu özellik görülür). Fakat bu yüzden örn. *altun* (E, G) biçiminin *alton*'dan gelmiş olması mümkündür. Yine bu yüzden örn. *qayo* 'hangi' (H, L,) *qayu* (A, C, E, F, L), *alqo* 'bütün' (I, O) *alqu* (E), *kértö* (A) *kértü* (H) ve benzeri kararsızlıklar ortaya çıkmış olabilir. Bununla birlikte bunların keyfi, rastlantıya bağlı yazımlar olmadığını bir yandan -OK gibi eklerin (örn. *artok* A, C, G - yani hem "O lehçeleri"nde hem de G yazmasının dahil olduğu "U lehçe"sinde böyle), öte yandan -Ur,-Un gibi eklerin (örn. "O lehçeleri"ndeki *uqıt-ur*, *kül-zun* vb.) bütün yazmalarda aynı biçimde yazılmış olması kanıtlanmaktadır. Daha çok bilgi WZKM'de yayınlanmış olan makalemde bulunmaktadır (bkz. 8.

dipnot.) Brahmi yazısıyla *alqo* ‘bütün’ yazılmış olan sözcüğün (ünlüleri açık bir biçimde birbirinden ayıran) Tibet yazısında *'al-gro = alqo* (Krş. Clauson : *Türkisch and Mongolian Studies*, London 1962, 97. s. Burada görüldüğü üzere Tibet yazısında bunun dışındaki birçok noktada da Brahmi yazısıyla uyum bulunmaktadır, örn. *ta.pyi.nur = tapınur.*) biçiminde yazılmış olması da tam bir uyum göstermektedir. Demek ki o/ö'nün ilk hece dışında da gerçekten bulunduğu konusunda hiçbir kuşkuya yer yoktur. Bu, örn. Tıvaca ile Türkiye Türkçesi arasında yapılan bir karşılaştırma ile de kanıtlanabilir, ancak burada bu konuya giremem. Hem, ilk hecede pekala bulunabilen o/ö, ilk hece dışında niçin bulunmamış olsun? Bu noktada Clauson, Doerfer ve Röhrborn birleşmektedirler. Olsa olsa, böyle geç bir metinde ilk hece dışındaki o/ö'lerin u/ü'ye dönüşüp dönüşmemiş olduğu sorusuna ortaya atılabilir. Yazık ki geç zamandan kalma ve ünlüleri açık biçimde birbirinden ayıran bir yazıyla yazılmış metinler elde yoktur.

Bay Doerfer'e bu satırları yazdıran ifâdem ise şöyle :

s. 333'de “VI. ikinci ve üçüncü hecede *-o-*, *-ö-* ve *-o*, *-ö* meselesi” başlıklı faslın ilk iki paragrafını yukarıda vermiştim. (Bk. s. 170) Bu faslın üçüncü paragrafı ise şöyle :

“İkinci ve üçüncü hecedeki yuvarlak sesleri geniş olarak okumak, metni zorlamaktan başka bir şey değildir. Nâşir de bunun farkına varmış olmalı ki bir sonraki eseri olan *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm* (Ankara 1975) başlıklı eserinde yuvarlak geniş ünlülü okuduğu bu kelimeleri *äksüksüz, kayu, munçulayu, neçükin, otğuraq, söğüt, tolu, töpü, törü, yaruk, yarut...* vs. gibi şekillerde düzeltmiş ve böylece Insadi Sûtra'daki fantezi şekillerden vaz geçmiştir. Bu kelimeler yanında Insadi Sûtra'da *törlüg* okuduğu kelimeyi *Hsüan Tsang* metninde de *türlüg* yerine *törlüg* şeklinde muhafazası, nâşirin yukarıda verdiğimiz örnekleri Insadi Sûtra'da fantezi olarak kabul ettiğini açıkça ifâde etmektedir. Nâşir ikinci eserindeki son okuyuşları ile Insadi Sûtra'da okuduğu şekilleri eksitmiş ve kullanılmaz hâle getirmiştir.”

Bu satırlarda da açıkça görülmektedir ki nâşir Tezcan, 1974 yılında Berlin'de yayımladığı Insadi - Sûtra'da, ikinci ve üçüncü hecelerde, yuvarlak okuduğu 17 kelimedenden sadece bir tanesini 1975 yılında Ankara'da hazırladığı doçentlik çalışmasında muhafaza etmiş, diğer kelimeleri ise klâsik okuyuşa çevirmiştir. İmdi Bay Doerfer ikinci ve üçüncü hecelerdeki seslerin *-o-*, *-ö-* ve *-o*, *-ö* olması gerektiğini bana mı, yoksa bu o/ö'lü okuyuşlardan vaz geçen öğrencisi Tezcan'a mı sormak durumundadır. Buna da okuyucular karar versin.

Bir an Tezcan'ın doçentlik jürisindeki hocaların klâsik okuyuşlara temâyüllerini bildiği için tezinin reddedilme tehlikesini ortadan kaldırmak gayesiyle bu yeni okuyuşları doçentlik tezine almadığını düşünelim. Fakat

o zaman niçin sadece *törlüg* kelimesini -ö- ile muhafaza etsin. Böyle bir endişesi olan kişi o kelimeyi de klâsik şekil olan *türlüg* şeklinde okumaz mıydı?

Demek ki bu vaz geçmenin sebebi başka. Bence meselenin aslı şöyle olmalı. Bilindiği üzere doktora çalışması bir hocanın, bir doktora babasının riyasetinde, buna karşılık doçentlik çalışması ise müstakil olarak hazırlanır. Bay Doerfer Tezcan'ın doktora tezini yönetirken bu o/ö konusunu Tezcan'a zorla kabul ettirmiş olmalı ki Tezcan müstakil çalıştığı doçentlik tezinde bu "fantezi" okuyuşları terketmiş ve klâsik okuyuşlara dönmüştür. Aksi takdirde bu vaz geçişin başka bir sebebi olması gerekir. Böyle bir sebep var ise, Bay Doerfer öncelikle ve samimiyetle bu sebebi açıklamalıdır. Bence bu konunun can damarı burasıdır.

Şimdi sözü geçen 17 kelimeyi liste halinde veriyorum.

Klâsik Okuyuş	Tezcan BT III (1974)	Tezcan HT. X. Böl. (1975)	Zieme BT XIII (1985)
äksü-	ägsö-	eksüksüz	ägsüksüz
ķayu	ķayo	ķayu	ķayu
kirtgün-	kertgön-	—————	kirtgün-
kirtü	kertö	—————	kirtü
munçulayu	munçolayu	munçulayu	munçulayu
neçükin	neçökin	neçükin	—————
otğuraķ	odğoraķ	otğuraķ	otğuraķ
sögüt	sögöd	sögüt	sögüt
tolu	tolo	tolu	tolu
töpü	töpö	töpü	töpü
törlüg	törlüg	törlüg	törlüg
yarü-	yaro-	—————	—————
yaruķ	yaroķ	y(a)ruķ	yaruķ
yarun-	yaron-	—————	—————
yarut-	yarod-	yarut-	yarut-
yazuķ	yaşoķ	—————	yazuķ
yirtinçü	yertinçö	yertinçü	yirtinçü

Yuvarlak ünlülerin geniş ve dar ünlü ayırımını, yani *o* ile *u* ayırımını yapan Tibet ve Brahmi harfli Türkçe metinler yayımlandıkça problemlerin çoğaldığı ve bu konunun bir çıkmaza doğru gittiği görülmektedir. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse Dieter Maue ile Klaus Röhrborn'un birlikte yayımladıkları Tibet harfli Türkçe bir metinde (bk. Dieter Maue-Klaus Röhrborn, "Ein "buddhistischer Katechismus" in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift (Teil I)", *ZDMG*, 134/2, 1984, s. 286-313; (Teil II), *ZDMG*, 135/1, 1985, s. 68-91. Aynı metin Takao Moriyasu tarafından da işlenmiştir. Takao Moriyasu, "Çibetto Moci-de Kakareta Uiguru-bun Bukkyô-Kyôri -

Mondo (P. t. 1292) no kenkyû (Etude sur un catéchisme boudhique ouigour en écriture tibétaine (P. t. 1292))”, *Memoirs of the Faculty of Letters*, Osaka University, Vol. XXV, March 1985, s. 1-85. 1 levha ile). İçerisinde kalın sıralı yuvarlak-geniş ünlü (*o*) geçen altı örnekten Brahmi harfli metinlerde geçen beşi yuvarlak - dar ünlü (*u*) ile, buna karşılık Tibet harfli bu metinde ince sıralı yuvarlak - dar ünlü (*ü*) ile geçen altı kelime Brahmi harfli metinlerde yuvarlak - geniş ünlü (*ö*) ile geçiyor.

Tibet harfli

'o.gur

'og-

gor.tu.l-|gur. rtol-

kod.

gob.rag./gub.rag

dog.mag.

zu.gūd.

zus.la-

dur.lug|dur.lyug/dyor.lug

du.ru.

'yu.lyur-

'ug-/'og-

Brahmi harfli

ugur “zaman

uk- “anlamak”

————— “kurtulmak”

kut “kut”

kuvrag “cemaat, topluluk”

tug- “doğmak”

sögöt “sögüt, ağaç”

sözlä- “söylemek, demek”

törlüg “türlü”

törö “töre, türe”

ölör- “öldürmek”

ög- “öğmek”

Bu listedeki Tibet harfli şekiller mi yoksa Brahmi harfli şekiller mi aslıdır. Buna kim karar verecek?

Bence Dieter Maue'nin doçentlik çalışması *Sanskrit - Uigurische Bilinguen aus den Berliner Turfanfunden*'de tesbit ettiği esaslar ile başta TT VIII'deki okunuşların hepsinin gözden geçirilmesi gerekiyor. Bir örnek vermek isterim. TT VIII, P/24'de *yirük* okunan kelime, Gabain tarafından “*yaruk?* yerine” şeklinde açıklanıyor. (TT VIII, s. 103). Buna karşılık aynı örnek EDPT, 222a'daki *erük* maddesinde *erük* şeklinde teşhis edilmiş. Halbuki yazmada açıkça *örük* yazılı. İmdi yazmadan aslını kontrol etmeyen kişi yanlış bilgiye bağlı kalmayacak mı? Bu gibi örnekleri çoğaltmak her zaman için mümkündür. Bence yapılması doğru olan Zieme'nin yaptığıdır. Klâsik okuyuş ile metinlerin tamamını bir an önce transkripsiyonlamak ve doğru tercüme etmek. Ancak malzemenin tamamı değerlendirildiğinde bu gibi “fantezi” şekiller kesinleştirilebilir. Bu satırlarla benim yeniliklere karşı çıktığım zannedilmesin. Bu kolleksiyon *Türkische Turfantexte* başlığıyla ve aynı transkripsiyon sistemi ile on cilt olarak yayımlandı. Seri 1970'lerden itibaren *Berliner Turfantexte* başlığı ile yayımlanırken Zieme, Zieme-Hazai, Zieme - Kara neşirleri eski sistemin devamı, Röhrborn ve Tezcan neşri yeni iki transkripsiyon sistemi ile, Tekin neşri ise transliterasyon sistemi ile yayımlandı. Aynı malzeme dört kişi tarafından dört ayrı sistemle işlenme-

meli. Klasik sistemle bütün malzeme değerlendirildikten sonra çeşitli araştırmacılar bilgisayar ile istedikleri filolojik çalışmaları yapsınlar. Benim yeni sistemlere itirazımın ana noktası budur. Bu görüş de diğerlerinininki gibi tartışılabilir.

Bay Doerfer diyor ki:

Eski Türkçede kısa ve uzun ünlüler arasında ayrım bulunduğu tartışma kabul etmeyecek derecede kesindir. (Burada (Halaçça ile Karahanlıcanın karıştırılması sonucu ortaya çıkan) "ara nicelik" sorununu ele almak istemiyorum. Clauson ünlü uzunluğunu : ile göstermiştir.)

Örnekeleyecek olursak, *at* 'at' ile *a:t* 'ad, isim' arasındaki karşıtlık Halaçça, Türkmence, Yakutça ve Karahanlıcada (hem Kaşğari'deki hem de Kutadgu Bilig'teki biçimlerde, bkz. T. Tekin, AOH 20.159) ortaya çıkar; Eski Türkçenin yazımı dahi bu noktada ipucu vermektedir. (Krş. yazarın TDAY-B 1973-74'teki makalesi, I-24. s.lar.).

Demek ki Eski Türkçede *a* ile *a:*, tıpkı *a* ile *o* gibi birbirlerinden ayrı fonemlerdir. Öte yandan, örn. Uygur yazısında *a* ile *a:*'nın ayrılmamış olması hiçbir şey kanıtlamaz : Uygur yazısı ses değerlerini tam olarak göstermez; bu yazı ses değerlerini yalnızca sezdirir. Eski söyleyişte birbirlerinden ayrı oldukları kesin olarak bilinen *k* ile *g*, *o* ile *u* arasında da bu yazıda ayrım yapılmaz. Eğer *S.* tutarlı olmak isteseydi, onun *kol* ile *kul*'u, *bö:g* 'örümcek' ile *bük* 'çalılık'ı da birbirlerinden ayırmaması gerekirdi. İşte bu yüzden bir Uygurca metinde, sadece pratik nedenlerle *at* 'ad, isim' yazılabilir, fakat dizine bunun doğru aslına uygun biçimi olan *a:t*'in girmesi gerekir. Her türlü dilbilim akımının temel ilkesi : Fonemler birbirinden ayrılmalıdır. Ben, T.'in metinde yalınlaştırılmış bir çevriyazı, dizinde ise ses değerlerini tam olarak gösteren bir çevriyazı kullanmak yolundaki uygulamasını son derece ustaca buldum. Son zamanlarda bilimsel yönden ileri Türk araştırmacılarının da ünlüler arasındaki nicelik karşıtlarını kabul etmiş olmaları sevindirici olmuştur. (Krş. örn. Talât Tekin : Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, B 15, 1975. Ancak şunu belirtmeliyim ki, bence Ana Türkçe ünlü niceliklerini belirlemek için gerçekte yalnız şu dillerden yararlanılabilir : Eski Bolgarca ve Volga Bolgarcası, runik yazıyla ve Uygur yazısıyla yazılmış metinler (ikisi de ancak sınırlı bir derecede), Karahanlıca, Yakutça, Türkmence, Halaçça, Çuvaşça ve Balkarca (ikisi de ancak sınırlı derecede), Tıvaca. Buna karşılık Kırgızcadaki tek tük ünlü uzunlukları ikincil ödünçlemelere dayanabilir. Benim görüşüme göre öteki dillerden bu konuda hemen hiçbir kanıt getirilmez, yani (bu konuda kısmen T.'dan ayrılıyorum) Özbekçe, Batı Anadolu ağızları, Gagauzca, Azerbaycan Türkçesi ağızları, Eski Osmanlıcanın yazımı, Kazan Tatarcası (Nijniy Novgorod ağızı), Koybalca - Karagasça, Yeni Uygurca, Brahmi yazısıyla yazılmış metinler, Kıpçakça (Memluk Kıpçakçası) ve İbnü Mühennâ'dan yararlanılamaz. (Kuş-

kusuz, değişik Türk dillerinde görülen, aslî uzun ünlülerden sonra bazı ünsüzlerin ötümlüleşmesi olayı da uzun ünlülerin belirlenmesi için önemlidir)).

Cevabım:

Bay Doerfer, kusura bakmasın ama burada ‘şov’ yapıyor. Bir defa şunu sorayım. Eski Türkçede kısa ve uzun ünlüler arasında ayırım bulunduğunu tartışan kimdir? Eğer böyle bir tartışma var ise, Bay Doerfer’in bu tartışmayı öğrencisi Tezcan ile yapması icabeder. Çünkü Tezcan, 1974’de uzun ünlülü olarak okuduğu kelimeleri, aynı yuvarlak ünlülerde olduğu gibi, 1975’deki tezinde terkederek klâsik transkripsiyona dönmüş. Bense Bay Doerfer’in yukarıda verdiği örneklerden hiç birisini makalemde zikretmişim. Yani yukarıdaki satırlarında Bay Doerfer kendi kendisi ile tartışmaktadır.

Ben sadece kendisine bir konuda cevap vereyim. “Eski Türkçenin yazımı dahi bu noktada ipucu vermektedir” diyerek *TDAY-Belleten 1973-1974*’deki “Eski Türkçe ile Halaçça arasında şaşırtıcı bir koşutluk/Eine Seltsame Alttürkisch - Chaladsch Parallele (s. 1-24)” başlıklı yazısını zikretmektedir. Bu yazısı kendisinin söylediği gibi bir “varsayım (Hypothese)” değil baştan aşağı bir spekülasyondur.

Bay Doerfer’in “varsayım (Hypothese)”ı şöyledir :

1. Eğer Türkmencede *â* (uzun *a*) ile telaffuz edilen bir kelime Göktürkçede kelime başında *a* işareti ile yazılmış ise, bu kelimeler Halaççada kelime başında uzun *a* (*â*) iledir.

2. Eğer Türkmencede *â* (uzun *a*) ile telaffuz edilen bir kelime Göktürkçede kelime başında *a* işareti yazılmamış olarak geçerse, bu kelimeler Halaççada kelime başında *hâ-* iledir.

3. O halde Göktürkçede *a* işareti yazılmayan kelimeler, harfle gösterilmeyen fakat telaffuz edilen bir kelime başı *h*’sı ihtivâ eder.

Bay Doerfer’in bu fikirleri hakkında yakında bir öğrencimizin kaleme aldığı “Türk dilinde bir kelime başı ünsüzü üzerine” başlıklı bir makale yayımlanmakta olduğu için yukarıdaki spekülasyonlar hakkında bir şey söylemek istemiyorum. Ancak bu yazı çıktıktan sonra bu konuda kendi görüşlerimi de yazmayı düşünüyorum.

Bay Doerfer şöyle diyor:

“3. *i*’ye karşı *é*’nin ayrılması da eskiden beri bilinen bir şeydir. Daha V. Thomsen ve Pelliot bile *it-*, *bir-* değil, *ét-* ‘etmek’, *bér-* ‘vermek’ vb. yazmışlardı. Bazı araştırmacıların bugün bile *ét-* (daha doğrusu *é:t-*) ile *it-* biçimlerini neden ayırmadıklarını anlıyamıyorum. Bu ayırmayı yalnızca tek yanlı bir geleneğe dayanmaktadır. (Radloff, Brockelmann, Bang - Gabain, Arat - Sertkaya. Doğrusu, Radloff da yaşamının sonunda Thomsen’e hak vererek *é*’nin *i*’den ayrılması gerektiğini kabul etmiştir. bkz. Alttürkische Studien

V, İzvestiya İmperatorsky Akademii Nauk, St. Petersburg 1911, 427-429. s.lar.), bu da hiçbir dayanak değildir. Bu tuhaf bir durumdur : İstanbullu araştırmacılar yaşadıkları kentten bir kez uzaklaşıp Anadolu'ya girerlerse, Anadolu'luların e, ê, i'yi (tıpkı Eski Türkçede olduğu gibi) farklı fonemler olarak kullandıklarını belirleyeceklerdir, yani örneğin : *ét* 'yap! et!' biçimini *et* 'vücuttaki) et' ve *it* 'it, köpek'ten ayırdıklarını görecektir. Bundan da öte, *éd-er* 'eder, yapar' (*it-er* 'iter'e karşı olarak) biçimi bilinen bir kurala göre daha eski biçimin *é:t-er* olduğunu kabul etmemizi gerektirir, T.ın çalışmasında da doğru olan bu biçim gösterilmiştir. Buna karşılık S.ın savunduğu *it-* 'yapmak' nedir? Bu olsa olsa *é:t-* eyleminin Kazan Tatarcasındaki biçimidir (!). Çünkü uzun ünlülerle kısa ünlüler arasında Eski Türkçede var olan ayırım Kazan Tatarcasında ortadan kalkmış, ayrıca *é:* (ve *ä*) > *i* olmuştur. Demek ki T.ın çevriyazısı değil, S.ın çevriyazısı bir "dialektoloji metni"ni andırmaktadır.

Ben S.yı doğru çevriyazı yapma yoluna yöneltebileceğim inancında değilim. Kendisi isterse *itmek* 'etmek' yazmaya devam edebilir. Ancak başka araştırmacılara Kazan Tatarcası lehçe biçimlerini aslına uygun Eski Türkçe biçimler gibi zorla kabul ettirmekten sakınmalıdır".

Bu bölümde Bay Doerfer bana karşı "bühtan"da bulunmaktadır. Daha açık söyleyeyim. Yazmadığım konuları ve örnekleri bana atf ederek hükümler vermektedir. Türkçede bu eylemin adı "iftira", yapanın veya edenin adı ise "müfteri"dir. Bu sözlerimi şu satırlarımla isbat edeceğim.

Bay Doerfer "i'ye karşı ê'nin ayrılması eskiden beri bilinen bir şeydir" buyuruyor. Peki bu itiraz eden mi var? Thomsen ile Pelliot'nun yazdıklarını da her kes biliyor. Bay Doerfer "Bazı araştırmacıların bu gün bile *ét-* (daha doğrusu *é:t-*) ile *it-* biçimlerini neden ayıramadıklarını anlayamıyormuş". Bu "bî-idrâk"lik durumunda bizim bir dahlimiz olmasa gerekir. "İstanbullu araştırmacılar yaşadıkları kentten biraz uzaklaşıp Anadolu'ya giderlerse, Anadolu'luların e, ê ve i'yi (tıpkı Eski Türkçede olduğu gibi) farklı fonemler olarak kullandıklarını belirleyeceklermiş. Yani örneğin : (Bu söyleyiş Bay Doerfer'e aittir) *ét* "yap! et!" biçimini *et* (vücuttaki) et" ve *it* "it, köpek"ten ayırdıklarını görecektir. Bundan da öte *éd-er* "eder, yapar" (*it-er* "iter"e karşı olarak) biçimi bilinen bir kurala göre daha eski biçimin *é:t-er* olduğunu kabul etmek gerekmiştir. Tezcan'ın çalışmasında da doğru olan bu biçim gösterilmiştir. (Nerede gösterilmiş acaba? Bay Doerfer lütfedip sahifesini verse de öğrensek). Buna karşılık Sertkaya'nın savunduğu *it-* "yapmak" ne imiş. Bu olsa olsa *é:t-* eyleminin Kazan Tatarcasındaki biçimiymiş".

Bu satırları okuyan kişiler zannedecekler ki Tezcan'ın *İnsadi - Sûtra*'da *et-* şeklinde okuduğu bir kelimeyi Sertkaya *it-* şeklinde düzeltilmiş. Bay Doerfer de bunun hakkında yazıyor.

Bu satırları nereden düzeltmeye başlayayım. Bir defa Tezcan *İnsadi-Sûtra* neşrinde *ê* transkripsiyonunu kullanmamıştır. BİR.

İnsadi - Sûtra'da *äd - ~ät-* (s. 83-84) veya *êd - ~êt -* (s. 88) maddeleri yoktur. Yani böyle bir fiil *İnsadi - Sûtra*'da geçmez. İKİ.

Benim çalışmamda “açık e” veya “kapalı e” konusu yahut “i~e” transkripsiyonu konusu işlenmiştir. ÜÇ.

Benim makalemde *it-* “yapmak” vs. gibi şekilleri savunmam da yalandır. DÖRT.

Bay Doerfer beni kesinlikle başkaları ile karıştırmış olmalı. Bu ithamlarında yer ve satır göstermezse “müfteri”dir ve “müfteri” olarak da kalacaktır.

Bay Doerfer İstanbul’lu dilcilerin bir kez Anadolu’ya gitmesini tavsiye ediyor. Eğer İstanbul’lu dilci diye beni kasd ediyorsa bilsin ki ben Güney Anadolu’da Adana’da doğdum. Standart Türkçe haricinde güney diyalektini de iyi konuşurum. Üniversiteye başlayıncaya kadar, yani 18 yaşına kadar Standart Türkçe’deki *hiç* yerine “heç”, *git* yerine “get!” *il* yerine “el” vs. gibi telaffuzları yaptım. Türkçedeki açık *e*’yi de kapalı *ê*’yi de Bay Doerfer’den çok daha iyi bilirim. Çünkü bu dil benim ana dilimdir.

Eski Türkçe’deki “kapalı e” sesine gelince : Sadece üç Yenisey Kitabesi’ne dayanarak tesbit edilen “kapalı e” işareti Thomsen’in görüşüne karşılık, bazı araştırmacılar tarafından *i* sesinin grafik bir varyantı sayılmaktadır. (Bk. A. S. Amancolov, *Türkşkaya Runiçeskaya Grafika (Metodiçeskaya razrabotka)*, Alma-Ata, 1980, s. 10-12.

Bu konuda benim fikrim öğrenilmek isteniyorsa, ben bu günkü bilgilerimizle tesbit ettiğimiz fonetik değere sahip *kapalı e* sesinin Göktürk alfabesinde grafik işareti olmadığı için transkripsiyonda gösterilemeyeceği kanaatindeyim. Ama grafik olarak yazılmayan bir *h-* sesini de “varsayım” olarak bulan Bay Doerfer böyle okuyabilir ve yazabilir. Ancak bu gibi spekülasyonlarını başka araştırmacılara, aslına uygun Eski Türkçe şekiller gibi zorla kabul ettirmekten kaçınmalıdır.

Son olarak Bay Doerfer’e şunu söylemek isterim. Göktürk metinlerinde *it-* “yapmak” şeklini okuyan Vilhelm Thomsen’dir. (Bk. V. Thomsen, *Inscriptions de l’Orkhon Déchiffrées*, Helsingfors, 1896, s. 203. Bunu devam ettiren de Talât Tekin’dir. Bk. *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University, Bloomington, 1968, s. 337. “*it-* to form, organize (cf. *et-*), s. 331 “*ve*” *et-* to form, organize (cf. *it-*) s. 331”.

Gördünüz mü Bay Doerfer. Attığınız taş kendi başınız haricinde kimlerin başına düşüyor.

Zannediyorum ki Buraya kadar Bay Doerfer’in her söylediğini cevaplandırdım. Onun ilmî objektifliği hakkında her kesin yeterli bir kanaati teşekkül etti. Şimdi de ben genel mahiyette bir kaç söz söylemek istiyorum.

İlk olarak *İnsadi - Sûtra* hakkında bir kaç şey söylemek isterim. Bu *kursiv* yazılı Uygur harfli metin okunması zor olan bir metindir. İçerisindeki Çince başta olmak üzere yabancı asıllı kelimeler bu eser üzerinde çalışmalarını zorlar.

İkinci olarak *İnsadi - Sûtra*'yı doktora tezi olarak işleyen Semih Tezcan hakkında da bir kaç söz söylemek isterim. Tezcan, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nden mezuniyetini müteakip Almanya'ya gitmiş ve anlaşılması ve okunması zor olan bu Uygur harfli metinde Uygur Türkçesini öğrenmiştir. Türkiye'de S. Çağatay, A. Temir, H. Eren'den öğrendiklerini Gabain'in yanında doktora başlayarak pekiştirmiştir. Çalışmasında eksik ve yanlışlar olması pek tabiidir. Çünkü bu gibi eksik ve yanlışlar hepimizin eski çalışmalarında mevcuttur. Benim merhum hocam Caferoğlu "Yazdıklarında yaptığım yanlışlar üzerine doktora yapılır. Ama bir çok konuyu ilk defa ben yazdım. Bu yüzden eksik ve yanlış olması pek tabiidir" derdi. Benim Tezcan hakkındaki samimi kanaatim şudur : Sahada iyi bir âlim olarak yetişen Tezcan *İnsadi - Sûtra* üzerinde bu gün çalışmaya başlasa idi, metindeki bir çok problemi hall eder ve bize güzel işlenmiş bir metin verirdi.

Ben Türklerin yetiştirdiği Uygur dili mütehassıslarını her zaman şu şekilde sıraladım. Reşit Rahmeti Arat - Şinasi Tekin - Semih Tezcan. Bu üç âlim de doktoralarını Almanya'da yapmış ve sahadaki formasyonlarını Almanya'da kazanmışlardır. Rahmeti Bang'dan, Tekin Gabain'den, Tezcan ise Gabain ve Doerfer'den feyz almışlardır.

Kendimi ise dâimâ Tezcan'dan sonra dördüncü sıraya koymuşumdur. Doğrusu da budur. Ancak ben bu ilk üç araştırmacıdan iki noktada ayrılmaktayım. Şöyle ki :

Ben doktoramı Türkiye'de ve Muharrem Ergin'in yönetiminde yaptım. Almanya ve Almanca ile tanışmam doktoramı yapıp formasyonumu aldıktan sonradır. Bu benim Arat - Tekin - Tezcan zincirinden ayrıldığı ilk özelliğimdir. İkinci özelliğim ise şudur :

Arat 1933'te İstanbul Üniversitesi'ne Profesör olarak gelmiş ve ölüm yılı olan 1964 tarihine kadar, 31 yıllık meslek hayatında Uygur Türkçesi konusunda bir eleman yetiştirmemiştir. Keza Tekin ile Tezcan'ın da Uygur Türkçesi sahasında bu güne kadar yetiştirdiği bir eleman Türkiye Üniversitelerinde yoktur. İşte benim bu üç hocadan ayrıldığı ikinci özelliğim, son beş yıl içerisinde, iki elemanı Eski Uygur Türkçesi sahasında çalıştırmış, yetiştirmiş, tezlerini tespit etmiş, kontrol etmiş, yönetmiş kısacası Türkiye Üniversitelerine iki eleman kazandırmış olmamdır.

Bu elemanlardan ilki, mezuniyeti de Uygur harfli islâmî devre metni *Bahtiyâr - nâme* olan ve hâlen Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Öğretim Üyesi olarak çalışan Ceval Kaya'dır. Kendisi *Altun Yaruk* (Suvarnaprabhasottamasûtra) adlı hacimli eserin tamamının transkrip-

siyonunu yapmış, Leningrad nüshasını Berlin yazmaları ile karşılaştırmış ve tespit ettiği tenkitli metnin gramatikal ek ve kelime indeksini hazırlamıştır.

İkinci eleman Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi olan Fatma Sema Barutçu'dur. Kendisine *Uygurca Sadâprarudita ve Dharmodgata Boddhisattva Hikayesi* tarafımdan tez olarak verilmiş, transkripsiyonda takip edeceği yol ve metod öğretilmiş, bütün transkripsiyonu tarafımdan kontrol edilmiş ve Sema Barutçu çalışmasını tetkik, transkripsiyonlu metin, metnin tercümesi, dil açıklamaları ve metnin gramatikal indeksini ihtiva eden çok güzel ve mükemmel bir çalışma olarak hazırlamıştır.

Yani Ceval Kaya ile Semâ Barutçu benim ekolümden yetişen beşinci ve altıncı kişilerdir. Bu iki elemanı takiben sahanın yedinci elemanı olarak Durdu Fedakâr gelmektedir. Hacettepe Üniversitesi'nde de genç bir araştırma görevlisi bu sahada ümit verici çalışmalar yapmaktadır. Kısacası artık Eski Uygur dili sahası Türkiye'de sahipsiz değildir. Sahanın çalışkan ve genç elemanları yetişmiştir ve yetişmektedir.

Üçüncü olarak bu makaleyi niçin kaleme aldığımı da açıklamayım.

Ben, benden 20-25 yıl yaşlı, mesleğinde kemâle ermiş bir hocaya karşı bir cevap yazısını kaleme almak istemiyordum. Fakat cevap vermeme şu hususlar sebep olmuştur.

1. Bay Doerfer'in yaşına ve mevkiine yakışmayan, beni tahkir edici miş'li ifâdeleri.

2. Kendisinin ordinaryüs profesör olduğu. Benim ise kim olduğum. Ordinaryüslük ilmî bir pâye değildir. Almanya'da “Kadrolu Profesör, idareci Profesör” demektir. Emekli olununca ordinaryüslük uçar gider. Ancak Türkiye'de Ordinaryüslük yanlış anlaşıldığı için bu açıklamanın yapılması gerekli görülmüştür.

3. Eleştiri yaptığım sırada doçentlik tezimin olması gerektiği. Ayrıca 20 numaralı dip notunda da benim iki büyük Eski Türkçe metin yayınlayıp yayınlamadığım sorulmaktadır. Bay Doerfer Göktürk sahası haricinde eski budist Uygur ve islâmî Uygur sahasında onlarca yayın yaptığımı bilir. Burada çalışmalarımın bir listesini vermeyi lüzumsuz sayarım. Kendisi ve başkaları Federal Almanya'da *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, *Ural - Altaische Jahrbücher*, *Materialia Turcica*, Demokratik Almanya'da *Alt - orientalische Forschungen*, Fransa'da *Turcica*, Avusturya - Hollanda'da *Central Asiatic Journal*, Amerika'da *Journal of Turkish Studies*, Sovyetler Birliği'nde *Sovetskaya Türkologiya*, Türkiye'de *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, *Türkiyat Mecmuası*, *Türk Kültürü Araştırmaları*, *Cultura Turcica*,

Belleten, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Türk Kültürü, Türk Edebiyatı vs. vs. gibi dergilerin koleksiyonlarına baksın. Oralarda sorusunun cevabını görecektir. Buna karşılık ben Bay Doerfer'e "Uygur sahasında - ister budist, ister maniheist, ister islâmî- hiç eser yayınladınız mı?" diye sormuyorum. Çünkü bu sorunun cevabını biliyorum.

4. Bütün bunları görmezden ve anlamazdan gelebilirdim. Fakat bunlardan çok daha mühim bir husus vardı ki onun atlanması, görmemezlikten gelinmesi mümkün değildi. O husus da Bay Doerfer'in söylediklerinin yanlış olması, ve müstakbel araştırmacıların onun açtığı bu yanlış yoldan yürümeye çalışmalarındır. İşte ben buna müsaade edemezdim. Bu hususa, bir çok meslekdaşımın Bay Doerfer'in fikirleri hakkındaki düşüncelerimi öğrenmek istemelerindeki ısrar da eklenince bu cevabı yazmaya karar verdim.

Okuyucular dikkat ederlerse görecektir ki bu cevap yazısında sataşma, hakaret, küçük düşürme, tezyif vs. hiç biri yoktur. Yazının dozu, akademik ölçüler içerisinde, Bay Doerfer'in ilgili cümleleri ile aynı seviyededir. Karşılaştıranlar bunu görecektir. Bay Doerfer *muş*'lı konuşunca biz de *muş*'lı konuşmuşuzdur.

Ayrıca bu yazının sınırı da sadece Bay Doerfer'in yazdıklarına cevap olarak kalmış, söz gelimi *Insadi - Sûtra*'daki başka yanıtlar veya başka eserlerdeki başka yanıtlar ele alınmamıştır.

Yazının içerisindeki *Kutadgu Bilig İndeksi* ile ilgili listeye cevap vermedim. Çünkü o ayrı bir konudur.

Dördüncü olarak bundan sonra ne olacağını bilemem. Bay Doerfer isterse bu yazıya cevap verir, isterse susar. Dergimiz onun her yazısına açıktır. Ancak herkesin huzurunda bir hususu belirtmek isterim. Bay Doerfer hangi üslûp ve hangi akademik seviyede yazarsa o üslûp ve o seviyede cevap alacaktır.

Beşinci olarak belki Türk okuyucular yanlış anlayabilir diye bir açıklama yapmak istiyorum. Türkiye Türkçesi'nde bir kimseye "Bay" diye hitap etmek genellikle pejoratif bir hitap olarak kabul edilmektedir. Türkçede "Bay" yerine "Sayın" hitabı kullanılır. Ancak Almanca'da durum başkadır. Kişilere soyadları ile hitap edilir ve varsa ünvanları, yoksa Bay (Herr) veya Bayan (Frau) hitabı soyadından önce muhakkak söylenir. Akademik muhitlerde Prof. Doerfer hitabı ile Herr Doerfer hitabı aynıdır. Ben Herr Doerfer hitabını Türkçeye "Bay Doerfer" diye tercüme ettim. Bu normal bir kitap olup aslâ pejoratif bir anlamı yoktur. Buradaki "Bay" "Sayın" anlamındadır. Kendisi de benim için Bay Dr. Sertkaya diye yazmıştır. Ve bu hitap bence nezâket kuralları içerisinde "Sayın Dr. Sertkaya" ile eşdeğerdedir.

Son olarak ben de yazımı Bay Doerfer gibi bitirmek isterim.

Ben Prof. Dr. Gerhard Doerfer'i bir çok ilmi kongrede görmüş ve kendisi ile tanışmıştım. Fakat İstanbul Üniversitesi'ndeki misâfir hoca olarak

çalıştığı altı ay zarfında onu daha yakından tanımak fırsatını buldum. Kendisi ile her gün görüştük. Bu altı ay zarfında ben kendisinden çok şey öğrendim. O benden bir şey öğrendi mi bunu bilemem. Kendisi de nazik ve zeki bir kişidir. Çalışmalarının bir çoğunu takdir şöyle dursun hayranlıkla karşılamışımıdır. Kendisi yetenekli, çalışkan ve tecrübeli bir ilim adamıdır. Bu kadar tecrübesine rağmen o da bir yanlış yapmış ve sahası olmayan bir konuda cevap yazısı yazmıştır. Kendisinin de dediği gibi her kes bir defa yanlış yapabilir, yani sonradan (sakince düşündükten sonra) pişmanlık duyacağı, keşke yazmasaydım diyeceği bir yazısı olabilir. Hattâ bu yazısı “Türkoloji’de eleştiri sorunları” başlığını da taşıyabilir. İşte şimdi Bay Doerfer de bu yaşına rağmen, bu tecrübeyi edinmiş oldu. İlk yazısıyla iktifâ edip, “Sertkaya da kendi görüşünü söyledi” diyeceğini umarak, kendisine, daha önce de olduğu gibi, iyilikler diler, ben de *Her şeyin yenisi, dostun eskisi* atasözünü (tabii bilhassa Türkoloji araştırmalarında her şeyin yenisi) tekrarlar, Bay Doerfer’in bundan sonra da Türkoloji sahasında yeni ve güzel eserlerle ömrünü süslemesini temenni ederim.